

Centrum Badań
nad Uprzedzeniami

Efekt „tęczowej zarazy”? Postawy Polaków wobec osób LGBT w latach 2018–2019

Paulina Górską

Warszawa, czerwiec 2020

- W okresie między jesienią 2018 r. a latem 2019 r. postawy Polaków wobec osób LGBT pogorszyły się – ochłodziły się uczucia wobec osób homoseksualnych, wzrosła natomiast nowoczesna homonegatywność oraz dehumanizacja gejów i lesbijek
- W rozpatrywanym przedziale czasowym wzrosły intencje zaangażowania się w działania mające na celu ograniczenie praw osób homoseksualnych. Wzrost intencji zaangażowania odnotowano także dla działań zmierzających do zwiększenia praw gejów i lesbijek
- Opisane wyżej zmiany były silniejsze, gdy analizowano wyłącznie odpowiedzi respondentek i respondentów identyfikujących się jako osoby heteroseksualne
- Zmiany w czasie miały inny kształt w grupach wyróżnionych ze względu zmienne demograficzne – największe pogorszenie się postaw wobec gejów i lesbijek odnotowano u osób starszych, mieszkańców wsi i mniejszych miast, osób o wykształceniu co najwyżej zawodowym oraz osób często uczestniczących w praktykach religijnych
- Kierunek i stopień zmian w postawach wobec osób LGBT modyfikowany był również przez preferencje partyjne. Największe pogorszenie postaw odnotowano w grupie wyborców Zjednoczonej Prawicy (Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska, Porozumienie). W odwrotną stronę zmieniły się natomiast postawy wyborców Koalicji Obywatelskiej i Lewicy. Na stałym poziomie pozostawały postawy wyborców Koalicji Polskiej. Można zatem powiedzieć, że różnice pomiędzy elektoratami poszczególnych partii w nastawieniu do osób LGBT wyostrzyły się
- Kontakt z osobami homoseksualnymi pełnił rolę bufora ograniczającego pogorszenie się postaw wobec tej grupy – postawy osób deklarujących znajomość z gejem i/lub lesbijką praktycznie nie zmieniły się. Poprawę postaw wobec osób homoseksualnych zaobserwowano natomiast u osób przyjaźniących się z co najmniej jednym/ą gejem i/lub lesbijką
- U osób deklarujących się jako niewierzące i niepraktykujące postawy wobec osób LGBT uległy poprawie. Być może ten kierunek zmian podyktowany był stosunkowo częstym w tej grupie sceptycyzmem wobec Kościoła Rzymskokatolickiego, którego

przedstawiciele w objętym badaniem czasie wskazywali „ideologię” LGBT jako zagrożenie dla cywilizacji chrześcijańskiej i polskości

- Zmienną konsekwentnie warunkującą stosunek do osób nieheteronormatywnych okazał się wiek. Pogorszenie się postaw wobec gejów i lesbijek najsilniejsze było u osób powyżej 55 roku życia (tj. urodzonych przed rokiem 1964), zaś ich poprawa – u dorosłych do 25 roku życia (tj. urodzonych w latach 1994-2001). Możliwe jest zatem, że wraz z postępującą wymianą pokoleń, postawy Polaków wobec osób LGBT będą ulegały poprawie
- W analizowanym przedziale czasowym wzrosło zróżnicowanie postaw Polaków wobec osób nieheteronormatywnych i postulatów ruchu LGBT. Wynik ten można interpretować przynajmniej na dwa sposoby. Po pierwsze może on oznaczać, że stosunek do mniejszości seksualnych stanowi jeden z obszarów, w których swoje odzwierciedlenie znajduje postępująca polaryzacja polityczna społeczeństwa. Z drugiej strony wzrost zróżnicowania postaw może odzwierciedlać procesy modernizacyjne. O ile w badaniach przeprowadzonych przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami w latach 2014 i 2017 poziom nowoczesnej homonegatywności był podobnie wysoki w różnych grupach demograficznych, sondaż z lata 2019 wskazuje na silniejsze powiązanie tego typu uprzedzeń ze zmiennymi demograficznymi. Spadek nowoczesnej homonegatywności w niektórych grupach społecznych (np. wśród osób młodych), sugeruje wzrost znaczenia, charakterystycznych dla społeczeństw postindustrialnych, wartości postmaterialistycznych (np. poszanowania dla praw człowieka)

Wstęp

Od 10 czerwca br., gdy prezydent Andrzej Duda zaprezentował i podpisał Kartę Rodziny, głównym tematem kampanii wyborczej stały się osoby LGBT (tj. lesbijki, geje, osoby biseksualne oraz transpłciowe) oraz przynależne im prawa, w tym zawarte w art. 32 Konstytucji RP prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Zapisy Karty, takie jak „ochrona dzieci przed ideologią LGBT” oraz „zakaz propagowania ideologii LGBT w instytucjach publicznych” wzbudziły sprzeciw zarówno samej społeczności LGBT, jak i części opozycji parlamentarnej. Poparcie dla idei zawartych w Karcie wyraziło natomiast wielu polityków partii rządzącej, używając przy tym niekiedy otwarcie dehumanizującego języka: „LGBT to nie ludzie, to ideologia” (Jacek Żalek), „Próbuje się nam wmówić, że to ludzie, a to jest ideologia” (Andrzej Duda) i „Brońmy rodziny przed tego rodzaju zepsuciem, deprawacją, absolutnie niemoralnym postępowaniem, brońmy nas przed ideologią LGBT i skończmy słuchać tych idiotyzmów o jakichś prawach człowieka czy jakiejś równości. Ci ludzie nie są równi ludziom normalnym i skończmy z tą dyskusją” (Przemysław Czarnek). Ofensywę przeciwko „ideologii LGBT”, a w rzeczywistości – społeczności LGBT, komentatorzy i publicyści zinterpretowali jako działanie mające na celu ugruntowanie poparcia dla urzędującego prezydenta w tzw. żelaznym elektoracie Zjednoczonej Prawicy oraz uzyskanie głosów wyborców Konfederacji, potrzebnych prezydentowi Dudzie do reelekcji (np. Grochal, 2020).

Obserwując obecne wzmożenie przeciwko osobom nieheteronormatywnym, można zadawać szereg pytań: Czy dehumanizujące wypowiedzi przedstawicieli władzy przekładają się na postawy całego społeczeństwa? Jeśli tak – jakie rodzaje negatywnych postaw wobec mniejszości seksualnych ulegają zmianie i jaki jest kierunek tej zmiany? Do kogo homofobiczny przekaz partii rządzącej trafia w większym, a do kogo w mniejszym stopniu? W jaki sposób dehumanizująca retoryka partii rządzącej oddziałuje na wyborców partii opozycyjnych?

W udzieleniu odpowiedzi na te pytania może pomóc analiza danych zebranych przed i po wyborach do Parlamentu Europejskiego (maj 2019 r.). To właśnie w trakcie kampanii europejskiej obóz rządzący po raz pierwszy uczynił mniejszości seksualne jednym z głównych tematów swojego przekazu. Homofobiczna narracja budowana przez partię władzy miała wyrażać sprzeciw wobec podpisania przez prezydenta Warszawy Rafała Trzaskowskiego Karty

LGBT+, mającej chronić nieheteronormatywnych mieszkańców miasta przed dyskryminacją. W przekazie Zjednoczonej Prawicy społeczność LGBT została przedstawiona jako zagrożenie dla dzieci, które osoby nieheteronormatywne miałyby „seksualizować”. Co ważne, homofobiczna retoryka władz centralnych znalazła odzwierciedlenie na poziomie lokalnym – w marcu 2019 r. samorządy zaczęły przyjmować uchwały przeciwko „ideologii LGBT”.

Wygrana Zjednoczonej Prawicy w wyborach europejskich nie zakończyła nagonki na osoby LGBT. W lipcu 2019 r. powiązana z obozem władzy Gazeta Polska wydrukowała naklejki z hasłem „Strefa wolna od ideologii LGBT”, których pierwotna wersja pozbawiona była łagodzącego przekaz słowa „ideologia”. W trakcie I Marszu Równości w Białymstoku w stronę uczestników tego wydarzenia poleciały petardy, butelki i kamienie, o czym pisały media na całym świecie. Podczas mszy z okazji 75. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego krakowski arcybiskup Marek Jędraszewski jako ideologiczne zagrożenie Polaków wskazał „tęczową zarazę”, która, w jego opinii, miałaby wykazywać bliskie pokrewieństwo z bolszewizmem¹. Za zdecydowaną postawę abp. Jędraszewskiemu podziękował wkrótce prezes Prawa i Sprawiedliwości, Jarosław Kaczyński.

Celem analiz zawartych w niniejszym raporcie było sprawdzenie, czy, a jeśli tak – w jaki sposób – zmieniły się postawy Polaków wobec osób LGBT pomiędzy jesienią 2018 r., gdy temat mniejszości seksualnych był stosunkowo słabo obecny w dyskursie publicznym, a latem 2019 r., kiedy pierwsza ofensywa przeciwko społeczności LGBT znajdowała się w swoim apogeum. Uzyskane wyniki mogą pozwolić na lepsze zrozumienie bieżącej kampanii nienawiści wobec osób LGBT.

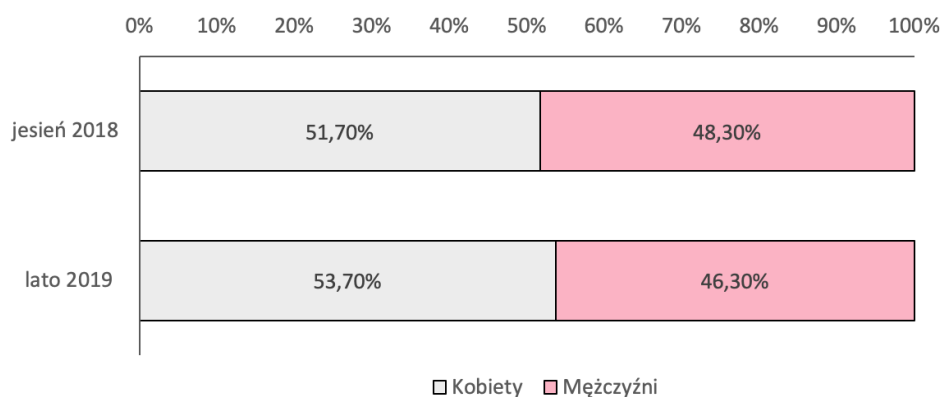
¹ Na związki z bolszewizmem i nazizmem wskazywano też kilka lat temu w kontekście tzw. „ideologii gender” (zob. Marchlewska, Cichocka, Łozowski, Górski i Winiewski, 2019).

Metodologia

Dwa badania sondażowe

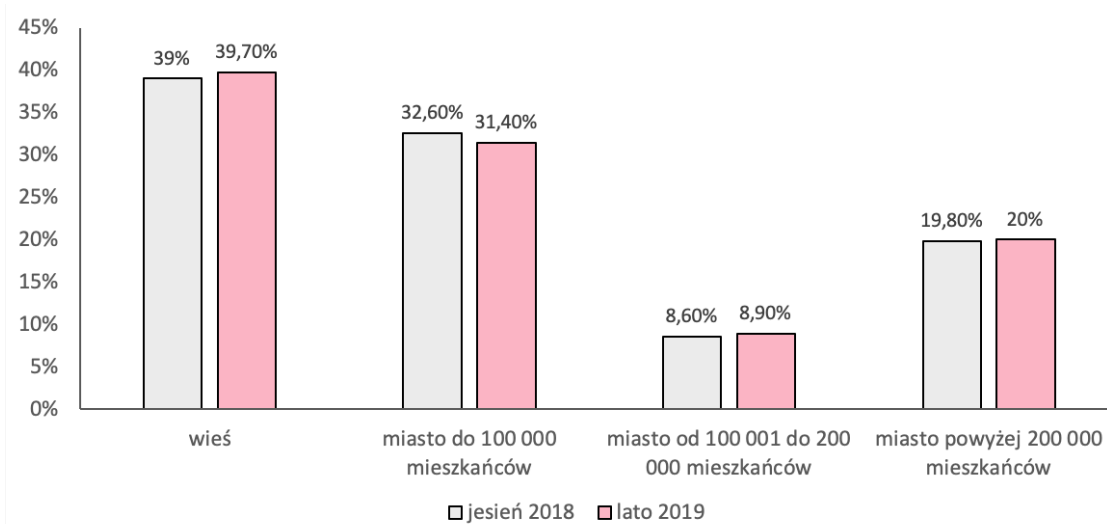
Aby odpowiedzieć na zadane we wstępie pytania, przeanalizowane zostały dane z dwóch sondaży zrealizowanych techniką CAPI (Computer-Assisted Personal Interview) na reprezentatywnych próbach 1000 i 1300 Polaków. Należy zatem wyraźnie podkreślić, że przedstawione niżej analizy nie są oparte na danych pochodzących z klasycznie rozumianego badania panelowego, w którym jedna osoba odpowiada na te same pytania kilkakrotnie, ale bazują na danych zebranych w dwóch odrębnych projektach, które korzystały z tej samej metodologii. W obu badaniach próbę dobierano poprzez losowanie z operatu PESEL. Podczas gdy pierwszy sondaż został przeprowadzony w dniach 24 września – 20 listopada 2018 r. przez pracownię INDICATOR, drugi zrealizowała w dniach 1 lipca – 31 sierpnia 2019 r. pracownia DANAE. Obok postaw wobec społeczności LGBT w obu sondażach mierzono także inne zmienne (np. prawicowy autorytaryzm, orientację na dominację społeczną, poglądy polityczne w ego-sieci respondentów). Oba badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki (UMO-2017/25/B/HS6/01116 i UMO-2017/26/M/HS6/00689).

Próby zrealizowane we wskazanych wyżej badaniach nie różniły się pod względem rozkładu płci ($\chi^2(1) = 0,90$; $p = 0,343$; Rys. 1) czy wielkości miejsca zamieszkania respondentów ($\chi^2(3) = 0,41$; $p = 0,938$; Rys. 2). Wystąpiły natomiast istotne statystycznie różnice pod względem wykształcenia ($\chi^2(3) = 30,79$; $p < 0,001$; Rys. 3) i wieku, $F(1; 2294) = 7,67$; $p = 0,006$; $\eta_p^2 = 0,003$; $M = 45,38$; $SD = 14,73$ vs. $M = 47,20$; $SD = 16,18$; Rys. 4) – respondenci uczestniczący w sondażu przeprowadzonym jesienią 2018 r. byli nieco młodszy i lepiej wykształceni niż osoby biorące udział w badaniu zrealizowanym latem 2019 r.

Rys. 1. Rozkład płci w próbie z roku 2018 i 2019².

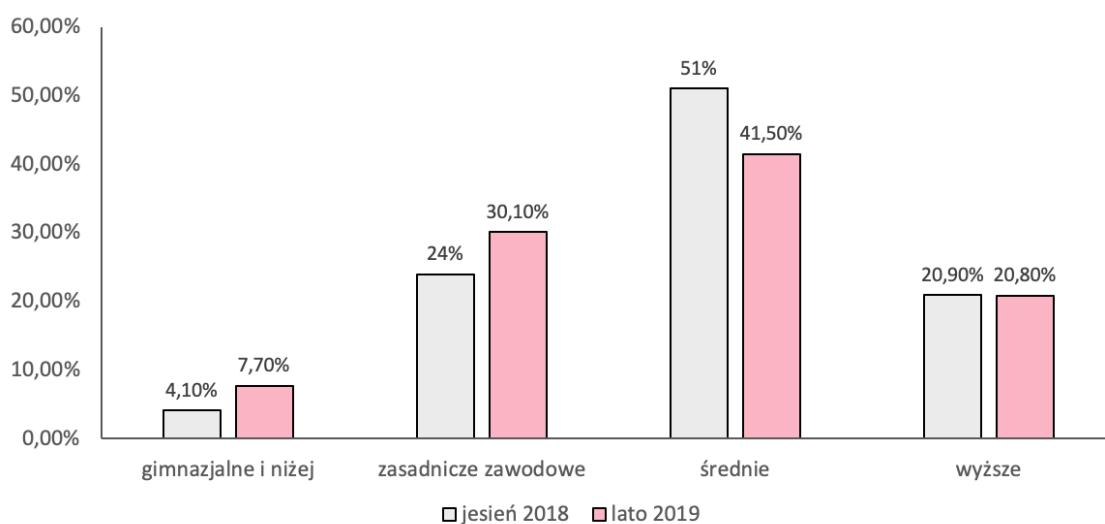
Adnotacja. $N_1 = 1000$, $N_2 = 1300$.

Rys. 2. Rozkład wielkości miejsca zamieszkania w próbie z roku 2018 i 2019.

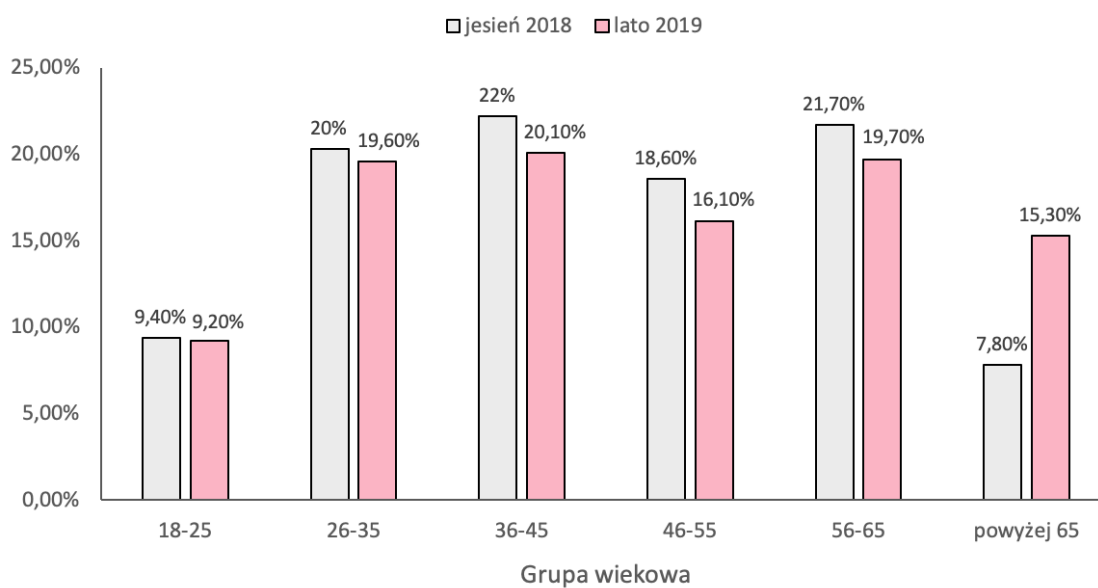
Adnotacja. $N_1 = 1000$, $N_2 = 1300$.

² Ze względu na zaokrąglenie, wartości procentowe przedstawione na tym i kolejnych wykresach mogą nie sumować się do 100.

Rys. 3. Rozkład wykształcenia w próbie z roku 2018 i 2019.

Adnotacja. $N_1 = 1000$, $N_2 = 1300$.

Rys. 4. Rozkład wieku w próbie z roku 2018 i 2019.

Adnotacja. $N_1 = 1000$, $N_2 = 1296^3$.

³ Różne wartości N pod kolejnymi wykresami wynikają z różnic w liczbie braków danych dla poszczególnych pytań.

Postawy wobec osób LGBT

W obu sondażach uwzględniono pięć miar postaw wobec osób LGBT: 1) termometr uczuć wobec osób homoseksualnych, 2) termometr uczuć wobec osób transpłciowych, 3) obrazkową miarę dehumanizacji, 4) skalę tradycyjnej homonegatywności i 5) skalę nowoczesnej homonegatywności. Podczas gdy tradycyjna i nowoczesna homonegatywność były mierzone z wykorzystaniem, odpowiednio, trzech i czterech pozycji, do pomiaru temperatury uczuć i dehumanizacji wykorzystano pojedyncze pozycje. Oprócz postaw wobec osób LGBT sprawdzane były również intencje zbiorowego działania w związku z prawami tej grupy – respondentów pytano o to, na ile chcieliby oni zaangażować się w akcje mające na celu zwiększenie lub ograniczenie praw osób LGBT.

Plan analiz

Każdą z opisanych wyżej zmiennych poddano analizie w kilku krokach. Po pierwsze, używając pełnej próby oraz jednoczynnikowej analizy wariancji w schemacie międzyobiektowym, sprawdzano, czy średnie odpowiedzi respondentów z roku 2018 r. i 2019 r. różniły się w sposób istotny statystycznie. Następnie sprawdzano, czy różnica pomiędzy jesienią 2018 r. i latem 2019 r. mogła zostać wyjaśniona przez zróżnicowaną strukturę demograficzną porównywanych prób. W tym celu przeprowadzana była analiza kowariancji, w której czynnikiem międzyobiektowym był pomiar (2018 vs. 2019), zaś kowariantami płeć, wiek, wykształcenie oraz wielkość miejsca zamieszkania. W kolejnym kroku, używając jednoczynnikowej analizy wariancji w schemacie międzyobiektowym sprawdzano, czy konkluzje oparte o dane dla pełnej próby ($N = 2300$) utrzymywały się także wtedy, gdy analizowano wyłącznie dane respondentów, którzy identyfikowali się jako osoby heteroseksualne ($N = 2061$)⁴.

⁴ W obu sondażach osobom badanym zadawano pytanie „Czy jest Pan/i osobą heteroseksualną?”, którego kafeteria odpowiedzi zawierała cztery opcje: 1 = *Nie*, 2 = *Tak*, 888 = *Nie wiem / Trudno powiedzieć* i 999 = *Odmowa odpowiedzi*. W analizach jako osoby heteroseksualne traktowano wyłącznie respondentów, którzy odpowiedzieli „Tak”.

Ostatni etap analiz polegał na sprawdzeniu, czy zmiany w poziomie danej zmiennej zależnej przebiegały inaczej w grupach wyróżnionych ze względu płeć, wiek, wykształcenie, wielkość miejsca zamieszkania, praktyki religijne, wiarę, osobistą znajomość z co najmniej jedną osobą homoseksualną, przyjaźń z co najmniej jedną osobą homoseksualną oraz preferencje partyjne⁵. W tym celu przeprowadzano serię dwuczynnikowych analiz wariancji w schemacie międzyobiektowym.

Zarówno zbiór danych w formacie .sav, jak i kod potrzebny do odtworzenia raportowanych niżej analiz można pobrać z repozytorium Open Science Framework:

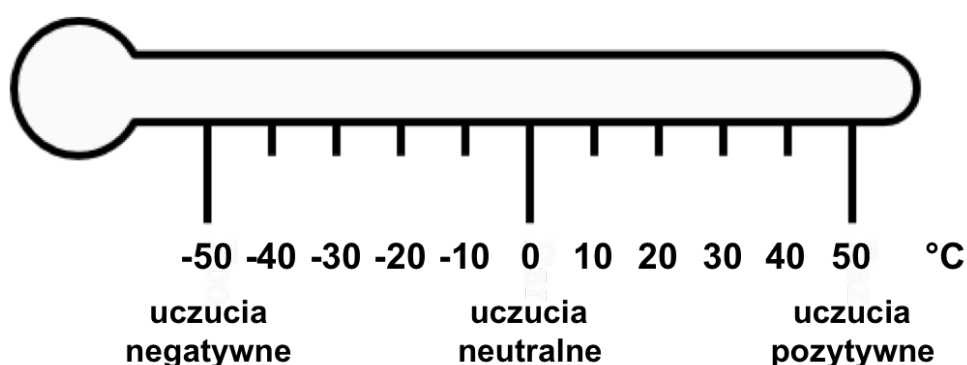
https://osf.io/xmc53/?view_only=fc13f214edb84b4ea3277bb14412dd98.

⁵ Ze względu na niskie liczebności uzyskane w obu sondażach, w analizach nie zostali uwzględnieni wyborcy KORWiN/Konfederacji.

Wyniki

Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych

Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych mierzona była użyciem termometru uczuć (Alwin, 1997; Rys. 5). Skala odpowiedzi rozciągała się od -50°C (*uczucia negatywne*) do 50°C (*uczucia pozytywne*).

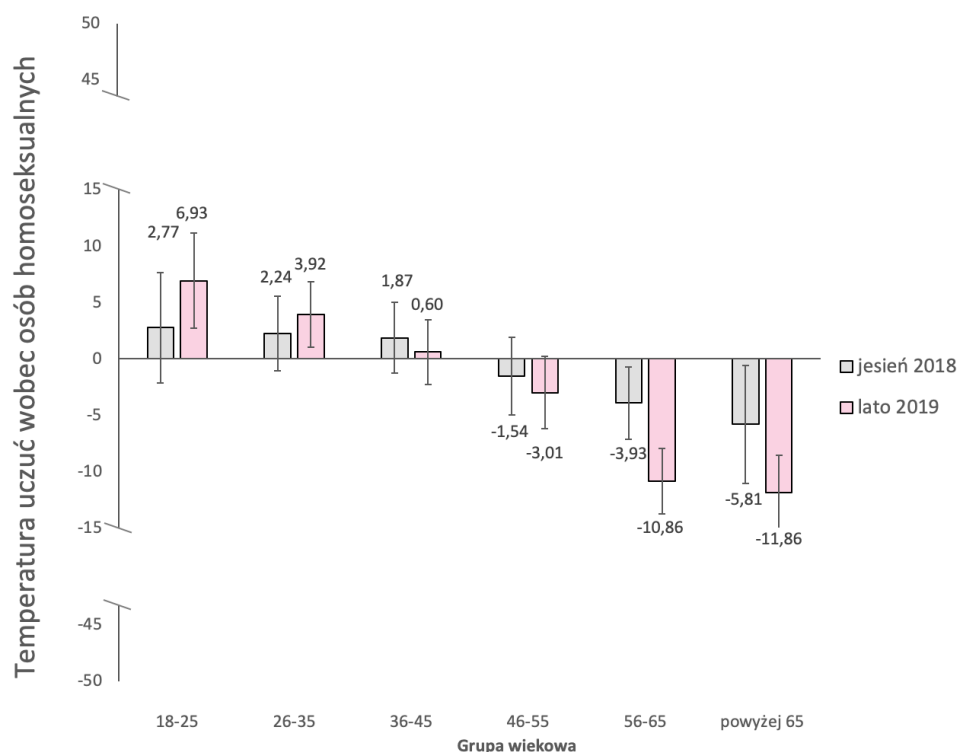
Rys. 5. Termometr uczuć.

W porównaniu z jesienią 2018 r. temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych latem 2019 r. była niższa ($M = -0,48$; $SD = 22,61$ vs. $M = -2,87$; $SD = 24,56$), a różnica ta była istotna statystycznie⁶. Wzrosło natomiast rozproszenie odpowiedzi respondentów⁷ – latem 2019 r. uczucia Polaków wobec osób homoseksualnych były bardziej zróżnicowane niż jesienią 2018 r.

⁶ $F(1; 2189) = 5,44$; $p = 0,020$; $\eta_p^2 = 0,002$. Różnica ta zanikała, gdy kontrolowane były płeć, wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania osób badanych, $F(1, 2182) = 2,38$; $p = 0,123$; $\eta_p^2 = 0,001$. Spadek temperatury uczuć wobec osób homoseksualnych utrzymywał się natomiast wtedy, gdy uwzględniono wyłącznie odpowiedzi osób identyfikujących się jako heteroseksualne, $F(1, 1968) = 12,25$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,006$; $M = 0,58$; $SD = 22,63$ vs. $M = -3,25$; $SD = 24,43$.

⁷ $F(1, 2189) = 4,66$; $p = 0,031$.

Zmiana postaw wobec osób homoseksualnych zależała od szeregu zmiennych demograficznych, m.in. wieku osób badanych⁸ (Rys. 6). W badanym okresie pogorszeniu uległy postawy osób w wieku od 56 do 65 lat. Zmiany odnotowane w pozostałych grupach nie były istotne statystycznie.

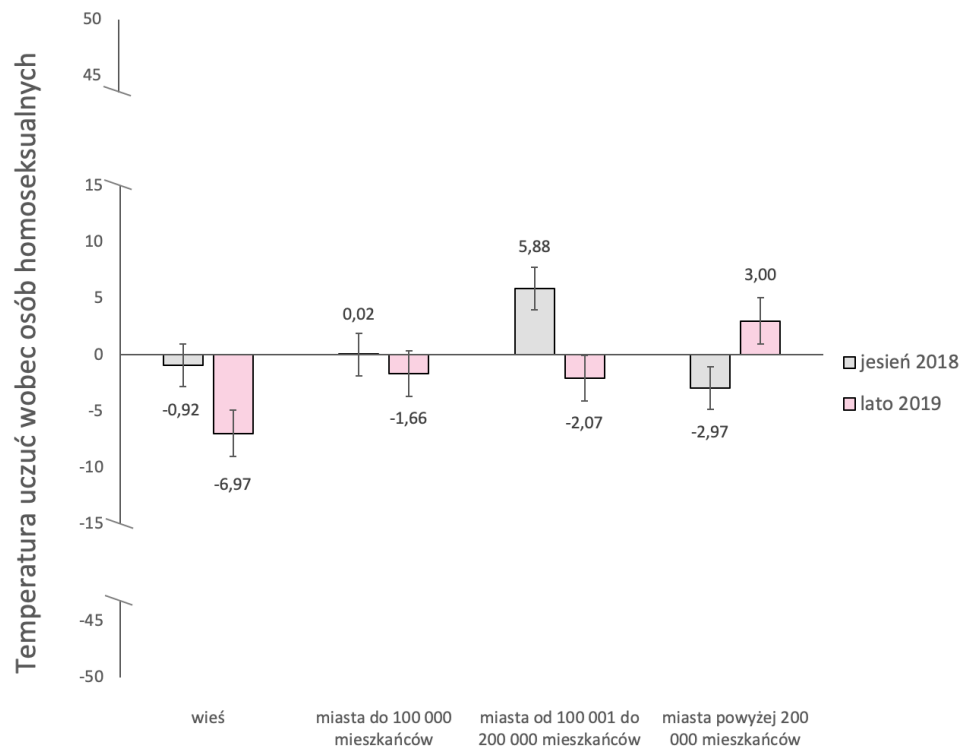
Rys. 6. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i wiek.

Adnotacja. $N_1 = 935$, $N_2 = 1253$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zmiana temperatury uczuć wobec osób homoseksualnych zależała również od wielkości miejsca zamieszkania⁹ (Rys. 7). Istotnie statystycznie pogorszenie postaw wobec gejów i lesbijek odnotowano wśród mieszkańców wsi oraz miast od 100 001 do 200 000 mieszkańców. Z kolei postawy mieszkańców miast powyżej 200 000 mieszkańców poprawiły się, zaś postawy mieszkańców miast do 100 000 mieszkańców nie zmieniły się.

⁸ $F(5, 2176) = 2,60$; $p = 0,023$; $\eta_p^2 = 0,006$.

⁹ $F(3, 2183) = 7,12$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,010$.

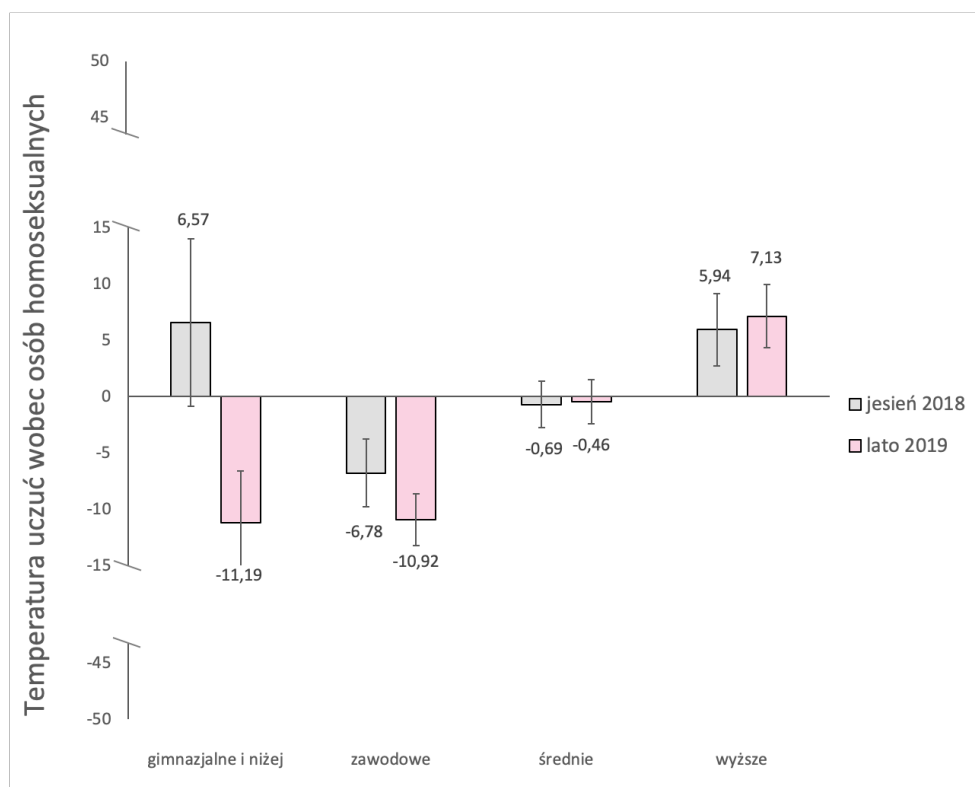

Rys. 7. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i wielkość miejsca zamieszkania.

Adnotacja. $N_1 = 935$, $N_2 = 1256$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Innym czynnikiem modyfikującym zmiany pod względem uczuć wobec osób homoseksualnych było wykształcenie¹⁰ (Rys. 8). Istotne pogorszenie się uczuć wobec osób homoseksualnych wystąpiło u osób z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym oraz zawodowym. Istotnych statystycznie zmian nie odnotowano natomiast u respondentów o wykształceniu średnim i wyższym.

¹⁰ $F(3, 2183) = 6,05$; $p < 0,001$, $\eta_p^2 = 0,008$.

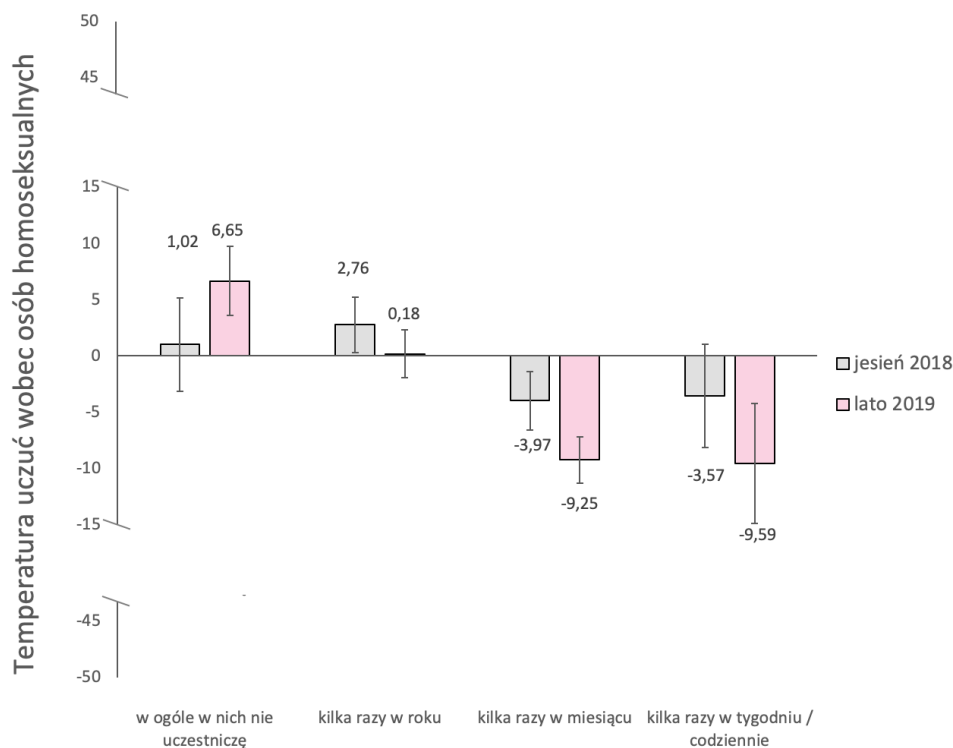

Rys. 8. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i poziom wykształcenia.

Adnotacja. $N_1 = 935$, $N_2 = 1256$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zmiana w temperaturze uczuć wobec osób homoseksualnych przebiegała inaczej w segmentach wyróżnionych ze względu na częstotliwość uczestnictwa w praktykach religijnych¹¹ (Rys. 9). Istotnie statystycznie ochłodzenie się uczuć wobec gejów i lesbijek zaobserwowano w grupie osób biorących udział w praktykach religijnych kilka razy miesiącu. Uczucia osób, które zadeklarowały brak uczestnictwa w praktykach religijnych, ociepliły się.

¹¹ $F(3, 2094) = 4,39$; $p = 0,004$; $\eta_p^2 = 0,006$.

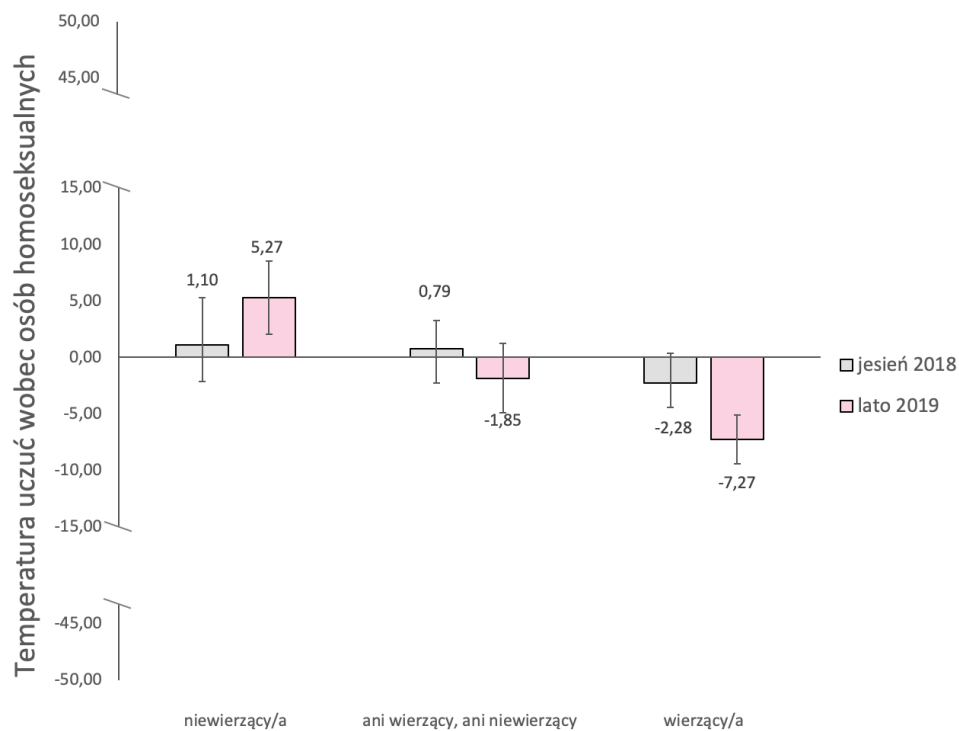

Rys. 9. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość uczestnictwa w praktykach religijnych.

Adnotacja. $N_1 = 872$, $N_2 = 1230$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zmiany w temperaturze uczuć wobec osób homoseksualnych zależały również od głębokości wiary¹² (Rys. 10). W okresie od jesieni 2018 r. do lata 2019 r. pogorszenie się postaw wobec gejów i lesbijek zaobserwowano w grupie osób, które deklarowały się jako wierzące. Zmiany w segmencie osób deklarujących się jako niewierzące oraz ani wierzące, ani niewierzące, nie osiągnęły istotności statystycznej.

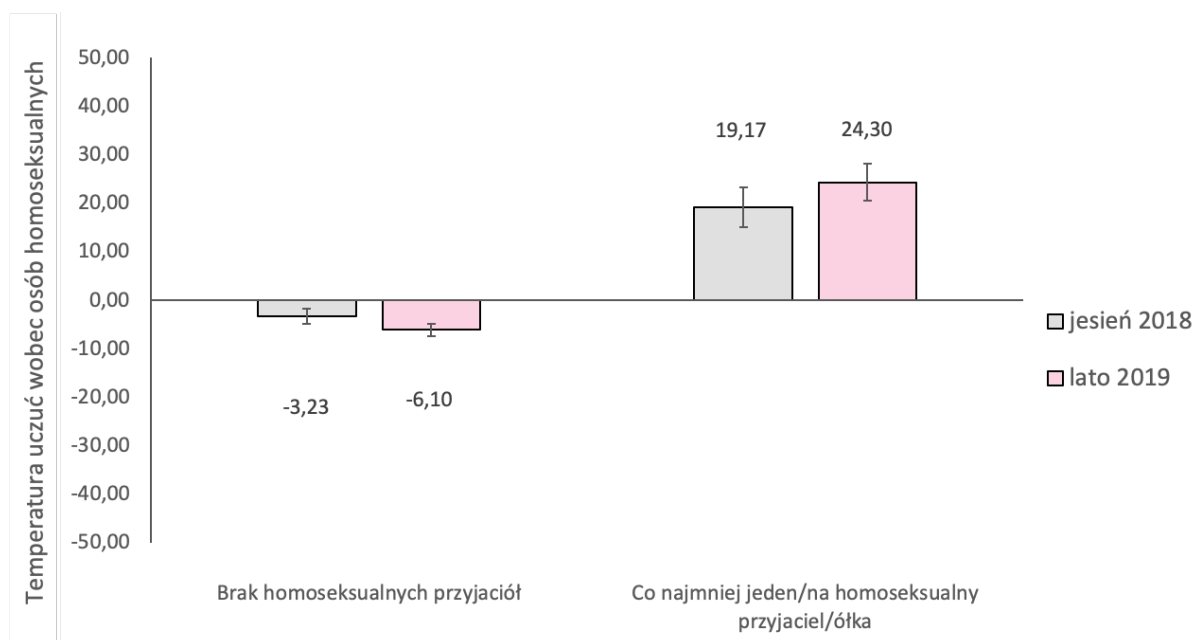
¹² $F(2, 2114) = 6,22$; $p = 0,002$; $\eta_p^2 = 0,006$.

Rys. 10. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i głębokość wiary. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.
Adnotacja. $N_1 = 887$, $N_2 = 1233$.

Zmiana w uczuciach wobec gejów i lesbijek zależała także od przyjaźni z co najmniej jedną osobą homoseksualną¹³ (Rys. 11). Podczas gdy postawy wobec osób homoseksualnych uległy pogorszeniu wśród osób, które w gronie swoich przyjaciół nie miały żadnej osoby homoseksualnej, uczucia osób zaprzyjaźnionych z co najmniej jedną osobą homoseksualną nie zmieniły się.

¹³ $F(1, 2139) = 6,90$; $p = 0,009$; $\eta_p^2 = 0,003$.

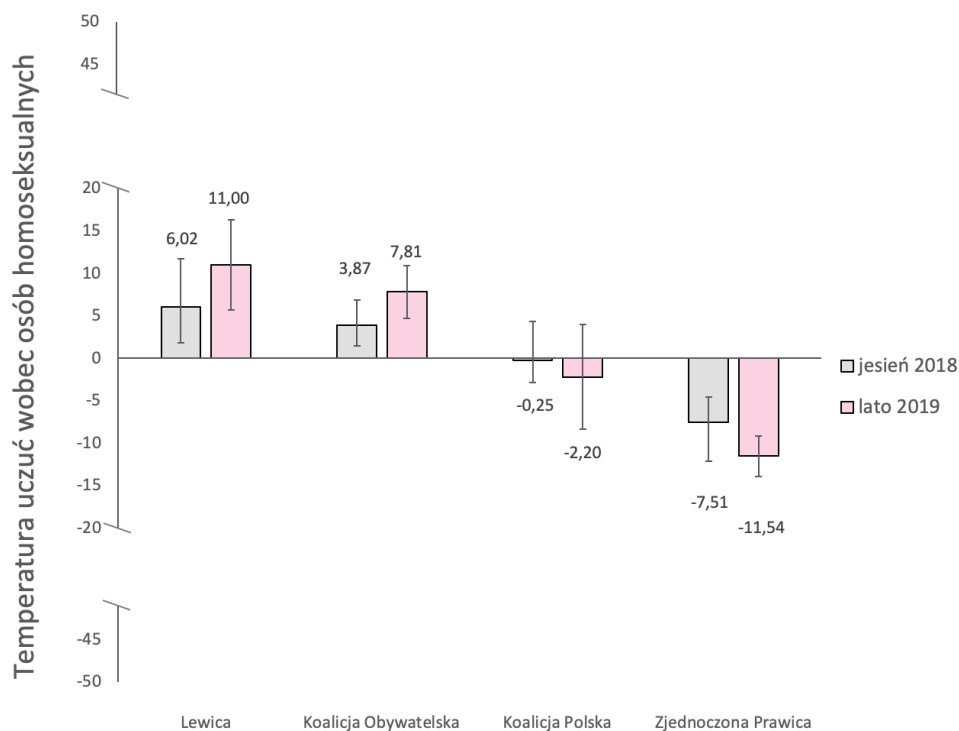

Rys. 11. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i przyjaźń z osobami homoseksualnymi.

Adnotacja. $N_1 = 924$, $N_2 = 1219$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Wreszcie, zmiany w temperaturze uczuć wobec osób homoseksualnych zależały od preferencji partyjnych¹⁴ (Rys. 12). Spadek temperatury wystąpił jedynie wśród wyborców Zjednoczonej Prawicy. Postawy wyborców pozostałych partii – Koalicji Obywatelskiej, Koalicji Polskiej oraz Lewicy – nie zmieniły się.

¹⁴ $F(3, 1373) = 3,17$; $p = 0,024$; $\eta_p^2 = 0,007$.

Rys. 12. Temperatura uczuć wobec osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i preferencje partyjne.

Adnotacja. $N_1 = 647$, $N_2 = 734$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Temperatura uczuć wobec osób transpłciowych

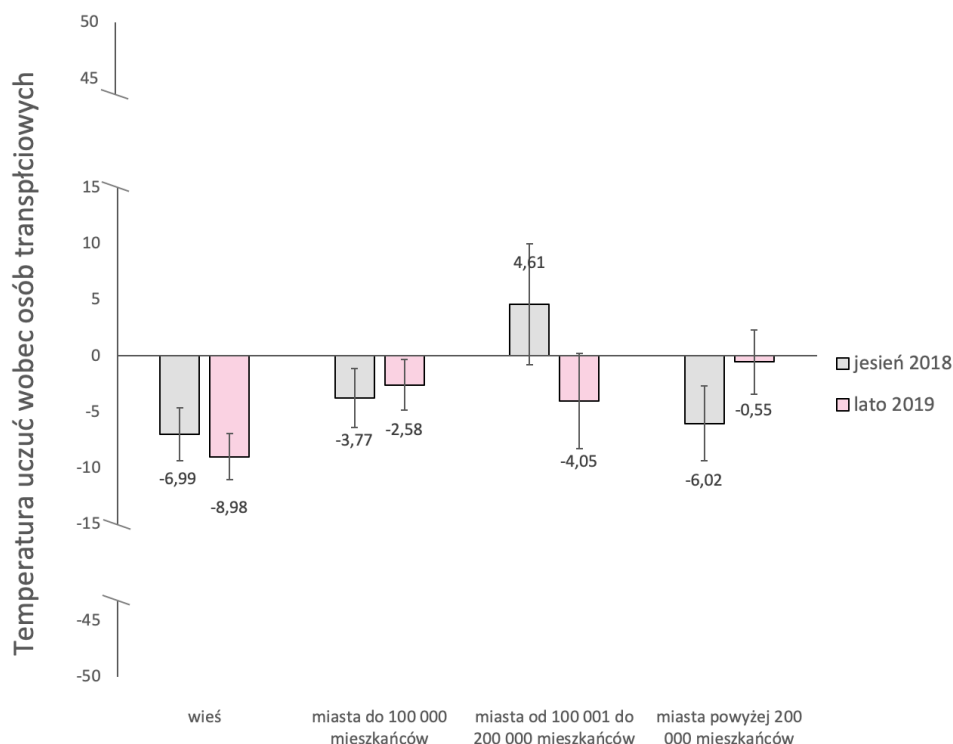
W badanym okresie nie zmieniły się uczucia Polaków wobec osób transpłciowych¹⁵, $M = -4,83$; $SD = 21,93$ vs. $M = -4,82$; $SD = 23,94$. Wzrosło natomiast rozproszenie odpowiedzi udzielanych przez respondentów i respondentki¹⁶, co wskazuje na większe zróżnicowanie postaw wobec osób transpłciowych w 2019 r. niż w 2018 r. Odpowiedzi respondentów zależały od wielkości miejsca zamieszkania¹⁷ (Rys. 13). Podczas gdy w grupie mieszkańców miast od 100 001 do

¹⁵ $F(1; 2143) = 0,0002$; $p = 0,989$; $\eta_p^2 = 0,00$. Wynik ten nie zmieniał się, kiedy kontrolowane były zmienne demograficzne ($F(1; 2136) = 0,38$; $p = 0,537$; $\eta_p^2 = 0,00$) oraz gdy uwzględniano wyłącznie odpowiedzi osób heteroseksualnych, $F(1; 1932) = 0,23$; $p = 0,634$; $\eta_p^2 = 0,00$.

¹⁶ $F(1; 2143) = 4,07$; $p = 0,044$.

¹⁷ $F(3; 2137) = 4,70$; $p = 0,003$; $\eta_p^2 = 0,007$.

200 000 mieszkańców zaobserwowano ochłodzenie się uczuć wobec osób transpłciowych, postawy mieszkańców miast powyżej 200 000 mieszkańców poprawiły się.

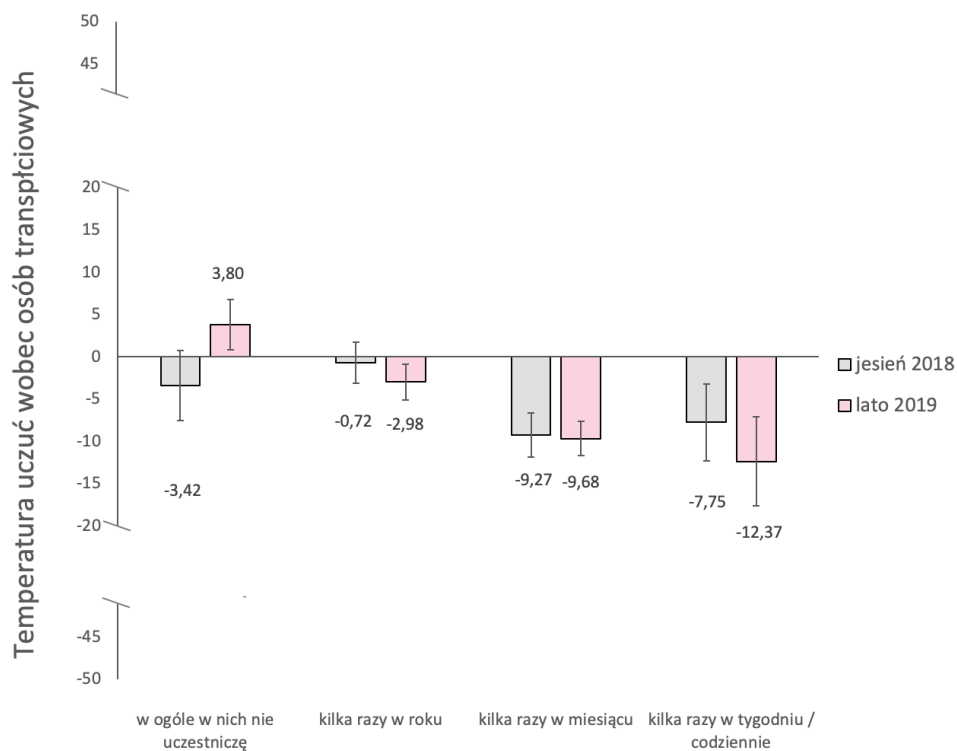

Rys. 13. Temperatura uczuć wobec osób transpłciowych w podziale ze względu na moment pomiaru i wielkość miejsca zamieszkania.

Adnotacja. $N_1 = 901$, $N_2 = 1244$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Innym czynnikiem decydującym o zmianach w uczuciach wobec osób transpłciowych była częstotliwość praktyk religijnych¹⁸ (Rys. 14). Postawy osób deklarujących brak udziału w praktykach religijnych uległy poprawie. W postawach pozostałych grup wyróżnionych ze względu na częstotliwość praktyk religijnych nie odnotowano istotnych statystycznie zmian.

¹⁸ $F(3; 2052) = 3,73$; $p = 0,011$; $\eta_p^2 = 0,005$.

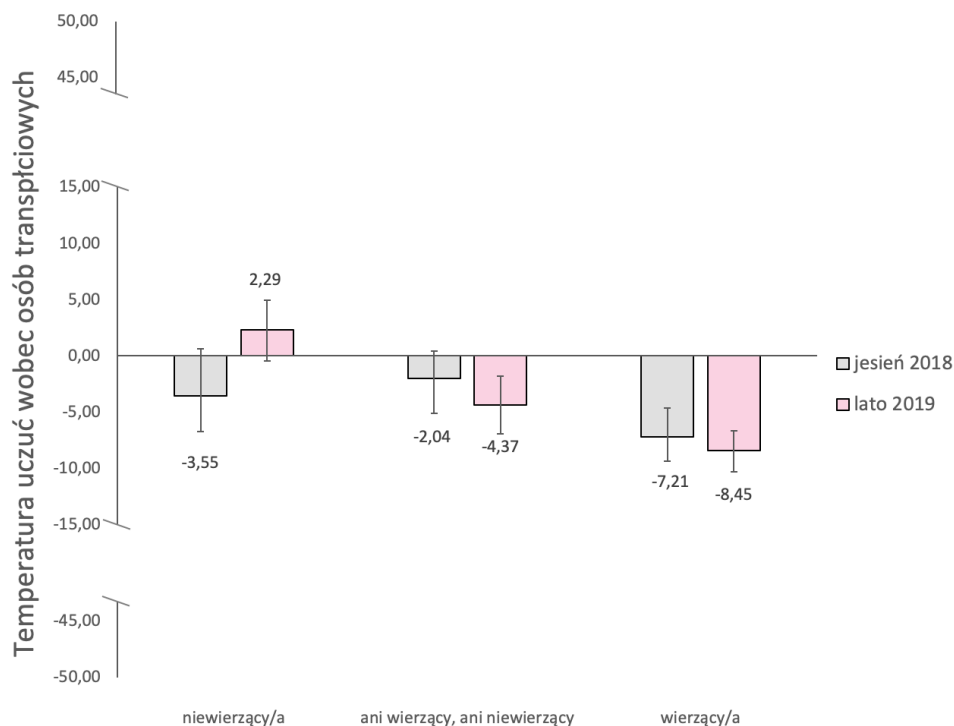

Rys. 14. Temperatura uczuć wobec osób transpłciowych w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość praktyk religijnych. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Adnotacja. $N_1 = 841$, $N_2 = 1219$.

Podobny efekt zaobserwowano dla głębokości wiary¹⁹ (Rys. 15). W grupie osób deklarujących się jako niewierzące uczucia wobec osób transpłciowych stały się cieplejsze. Istotnych statystycznie zmian nie odnotowano natomiast dla osób uznających się za ani wierzące, ani niewierzące oraz respondentów deklarujących się jako osoby wierzące.

¹⁹ $F(2; 2069) = 4,77$; $p = 0,009$; $\eta_p^2 = 0,005$.

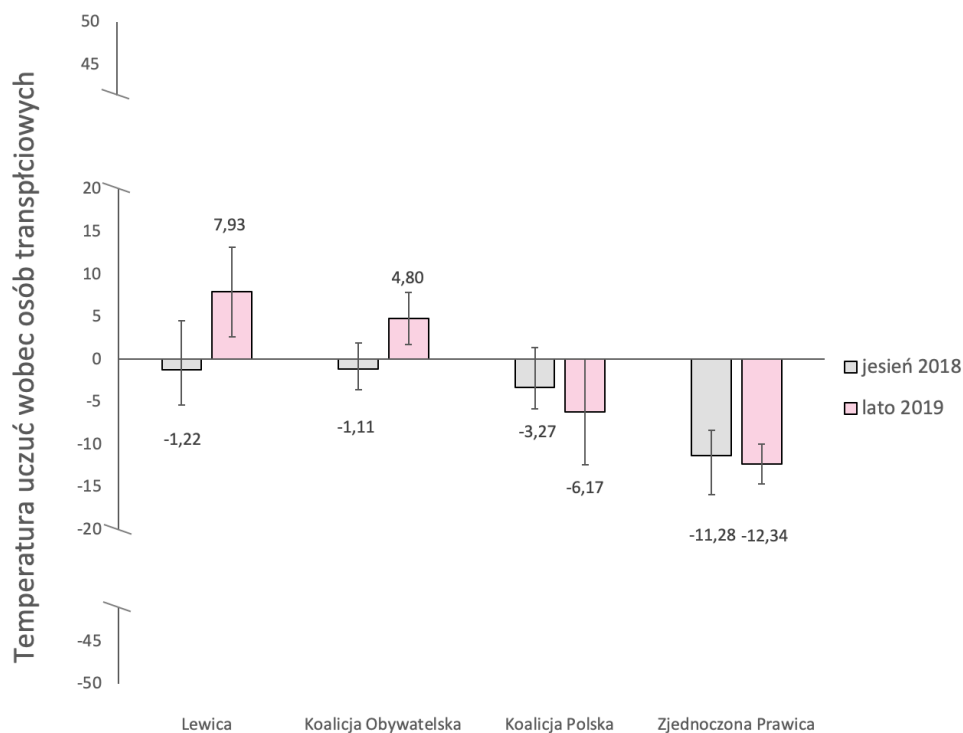

Rys. 15. Temperatura uczuć wobec osób transpłciowych w podziale ze względu na moment pomiaru i głębokość wiary.

Adnotacja. $N_1 = 853$, $N_2 = 1222$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zmiany w temperaturze uczuć wobec osób transpłciowych zależały też od preferowanej partii politycznej²⁰ (Rys. 16). Podczas gdy postawy wyborców Lewicy i Koalicji Obywatelskiej poprawiły się, nie odnotowano zmian w uczuciach deklarowanych przez zwolenników Zjednoczonej Prawicy i Koalicji Polskiej.

²⁰ $F(3; 1341) = 3,54$; $p = 0,014$; $\eta_p^2 = 0,008$.

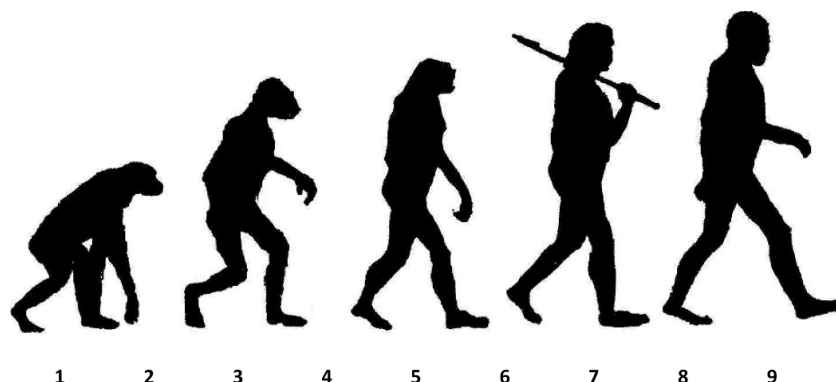
Rys. 16. Temperatura uczuć wobec osób transpłciowych w podziale ze względu na moment pomiaru i preferencje partyjne.

Adnotacja. $N_1 = 622$, $N_2 = 727$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

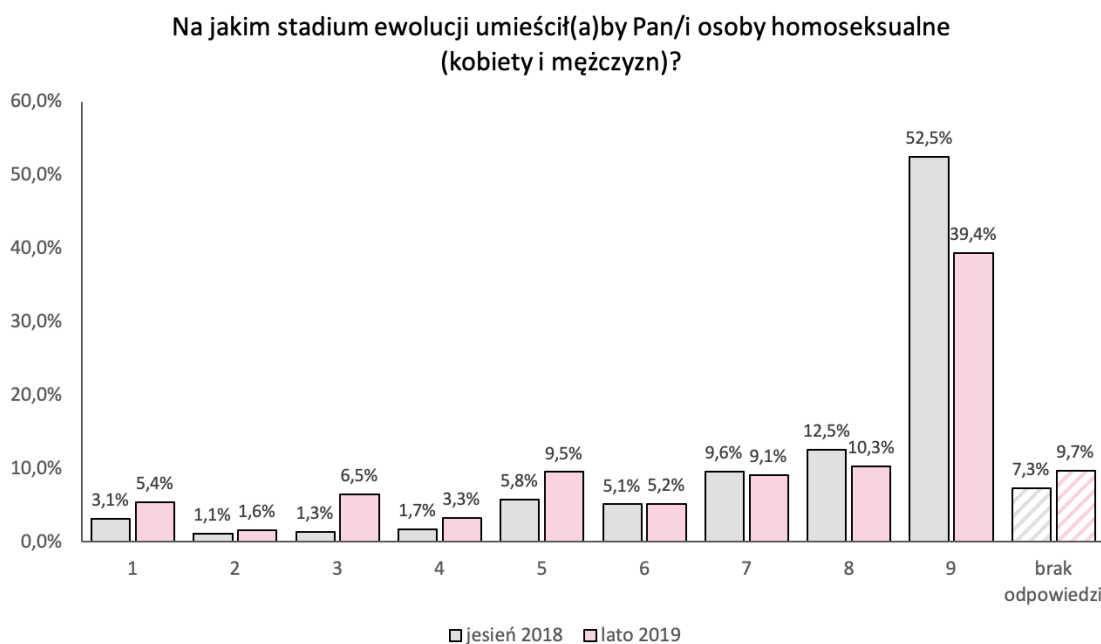
Postrzegane człowieczeństwo osób homoseksualnych

Negatywne postawy wobec innych grup mogą przyjmować formę dehumanizacji, czyli odmawiania człowieczeństwa reprezentantom grup obcych. Badania psychologów społecznych wykazały, że odczłowieczanie innych łączy się z szeregiem konsekwencji, m.in. z dążeniem do izolowania dehumanizowanych grup czy agresją wobec tych grup (Drogosz, Bilewicz i Kofta, 2012; Kteily i Bruneau, 2017). W przytaczanych badaniach mierzona była animalistyczna dehumanizacja osób homoseksualnych, czyli ten rodzaj dehumanizacji, w którym grupa obca jest porównywana do zwierząt. Do jej pomiaru wykorzystana została miara obrazkowa „The ascent of man” (Kteily, Bruneau, Waytz i Cotterill, 2015; Rys. 17). Respondentom zadawane było niniejsze pytanie: „Czasem ludzie wydają się innym bardziej bądź mniej ludzcy. W oczach innych ludzi niektórzy wydają się być bardzo rozwinięci, inni zaś zdają się znajdować na wcześniejszych stadiach ewolucji. Posługując się obrazkiem

zamieszczonym poniżej, proszę określić, na jakim stadium ewolucji umieścić(a)by Pan/i osoby homoseksualne (kobiety i mężczyzn)?”. Ankietowani udzielali odpowiedzi na skali od 1 (maksymalna dehumanizacja) do 9 (brak dehumanizacji). Częstości odpowiedzi w roku 2018 i 2019 przedstawia Rys. 18. Przed dalszymi analizami odpowiedzi respondentów zostały przekodowane tak, by wyższe wartości oznaczały większą dehumanizację.

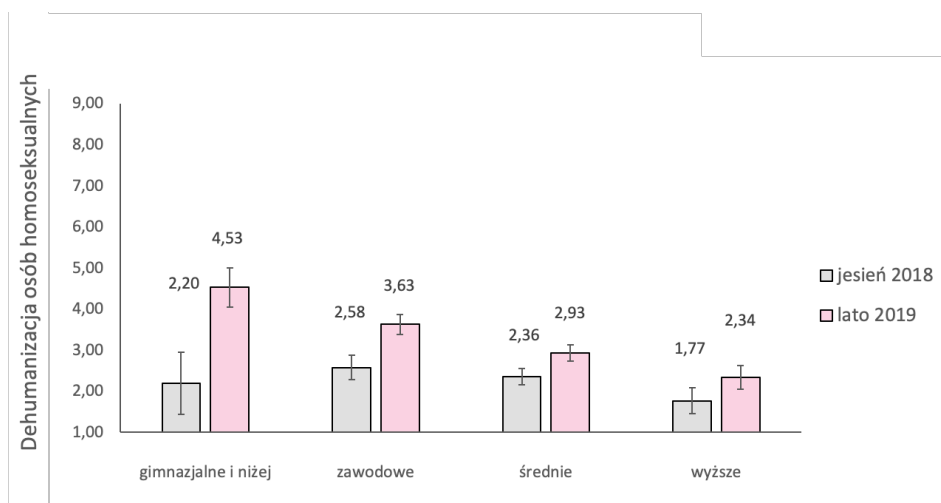

Rys. 17. Miara rażącej dehumanizacji.

Rys. 18. Rozkłady odpowiedzi na pytanie mierzące rażącą dehumanizację.

W badanym okresie dehumanizacja osób homoseksualnych wzrosła²¹, $M = 2,28$; $SD = 2,02$ vs. $M = 3,13$; $SD = 2,53$ ²². Zmiana w poziomie dehumanizacji zależała od poziomu wykształcenia²³ (Rys. 19). Najsilniejszy wzrost dehumanizacji osób homoseksualnych zaobserwowano u osób z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym, zaś najniższy – wśród osób z wykształceniem wyższym.

Rys. 19. Dehumanizacja osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i poziom wykształcenia.

Adnotacja. $N_1 = 927$, $N_2 = 1174$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

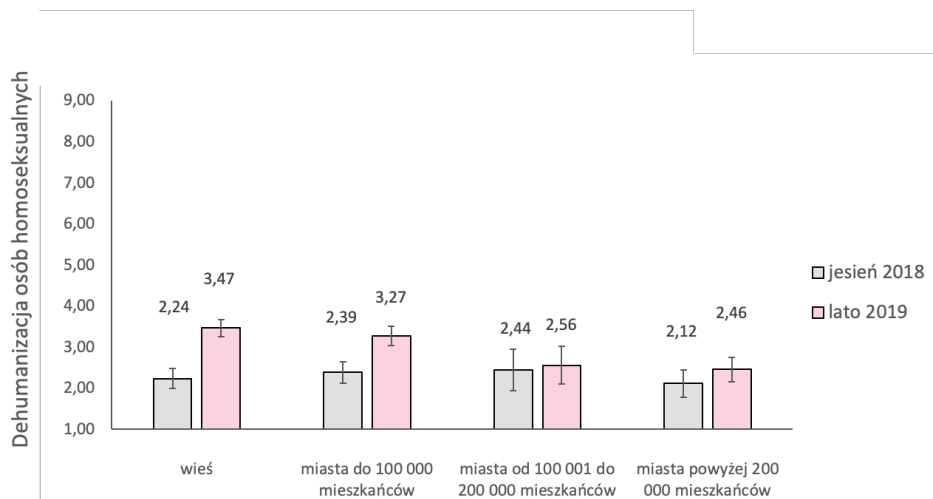
Innym czynnikiem, które modyfikował zmianę w poziomie dehumanizacji, była wielkość miejsca zamieszkania²⁴ (Rys. 20). Istotny statystycznie wzrost dehumanizacji wystąpił u mieszkańców wsi i miast do 100 000 mieszkańców. Zmiany wśród osób mieszkających w miastach powyżej 100 000 mieszkańców nie osiągnęły istotności statystycznej.

²¹ $F(1; 2099) = 68,35$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,032$.

²² Podobne wyniki odnotowano przy kontroli zmiennych demograficznych ($F(1; 2098) = 59,44$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,028$) oraz gdy uwzględniano wyłącznie odpowiedzi osób heteroseksualnych, ($F(1; 1886) = 74,28$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,038$).

²³ $F(3; 2093) = 5,56$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,008$.

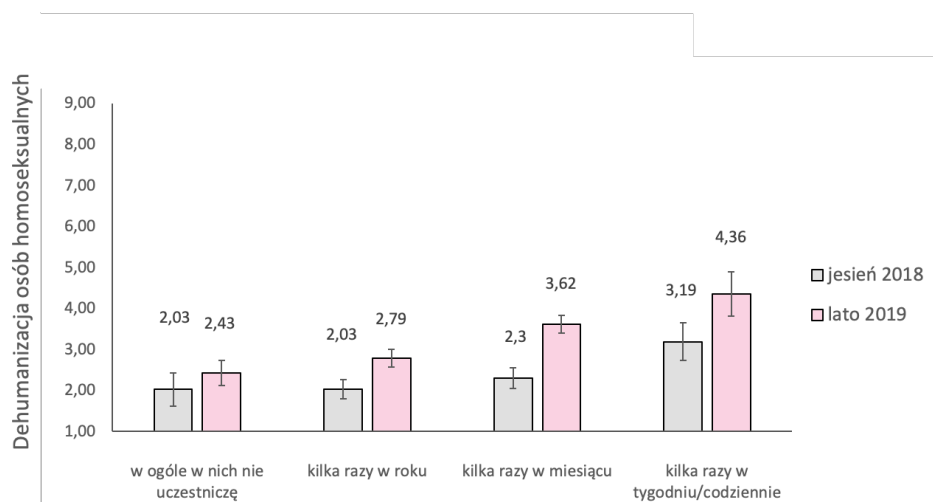
²⁴ $F(1; 2093) = 4,99$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,007$.

Rys. 20. Dehumanizacja osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i wielkość miejsca zamieszkania.

Adnotacja. $N_1 = 927$, $N_2 = 1174$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Kolejnym czynnikiem decydującym o zmianie w poziomie dehumanizacji była częstotliwość praktyk religijnych²⁵ (Rys. 21). Jedyną grupą, w której nie zaobserwowano wzrostu dehumanizacji gejów i lesbijek były osoby nieuczestniczące w praktykach religijnych. W pozostałych segmentach wzrost dehumanizacji był istotny statystycznie.

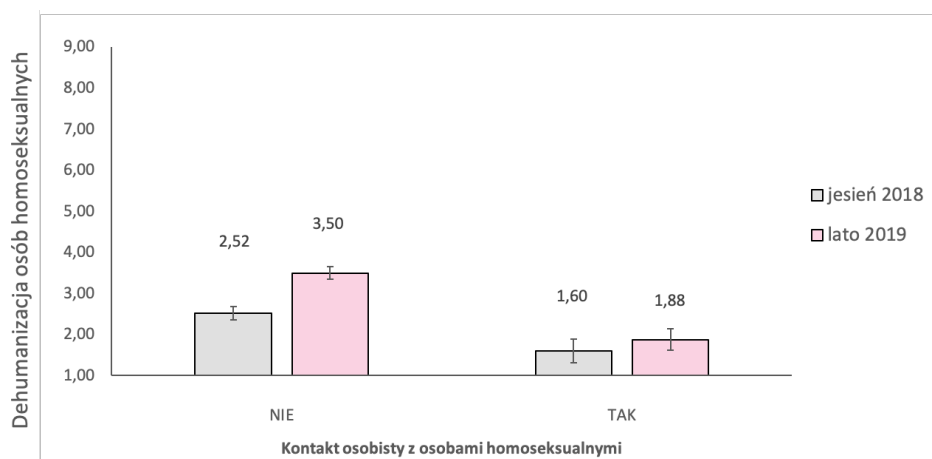

Rys. 21. Dehumanizacja osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość praktyk religijnych.

Adnotacja. $N_1 = 860$, $N_2 = 1152$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

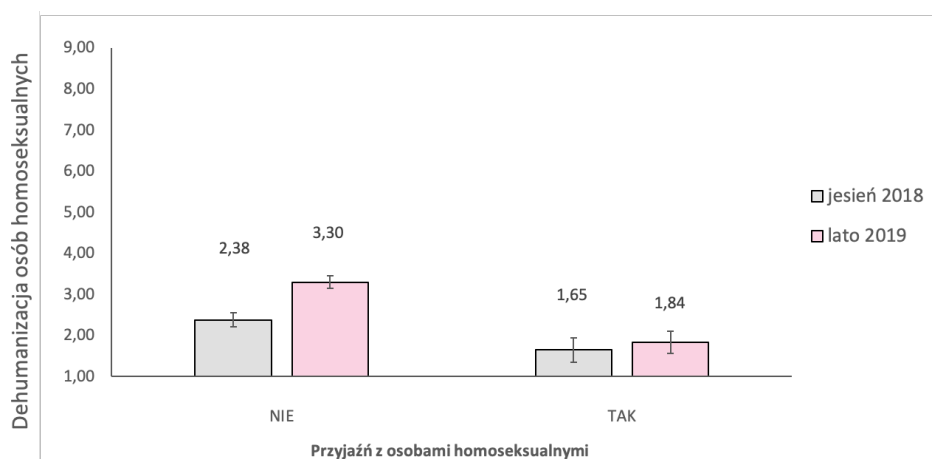
²⁵ $F(3, 2004) = 3,62$; $p = 0,013$; $\eta_p^2 = 0,005$.

Zmiana w czasie zależała również od kontaktu osobistego²⁶ (Rys. 22) i przyjaźni z osobami homoseksualnymi²⁷ (Rys. 23). Istotny wzrost dehumanizacji gejów i lesbijek zaobserwowano u osób, które nie znały żadnej osoby homoseksualnej bądź nie miały homoseksualnych przyjaciół. W grupie osób znających lub przyjaźniących się z osobami homoseksualnymi dehumanizacja gejów i lesbijek była na tym samym poziomie jesienią 2018 r. i latem 2019 r.

Rys. 22. Dehumanizacja osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i kontakt osobisty z osobami homoseksualnymi.

Adnotacja. $N_1 = 917$, $N_2 = 1154$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Rys. 23. Dehumanizacja osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i przyjaźń z osobami homoseksualnymi. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Adnotacja. $N_1 = 918$, $N_2 = 1144$.

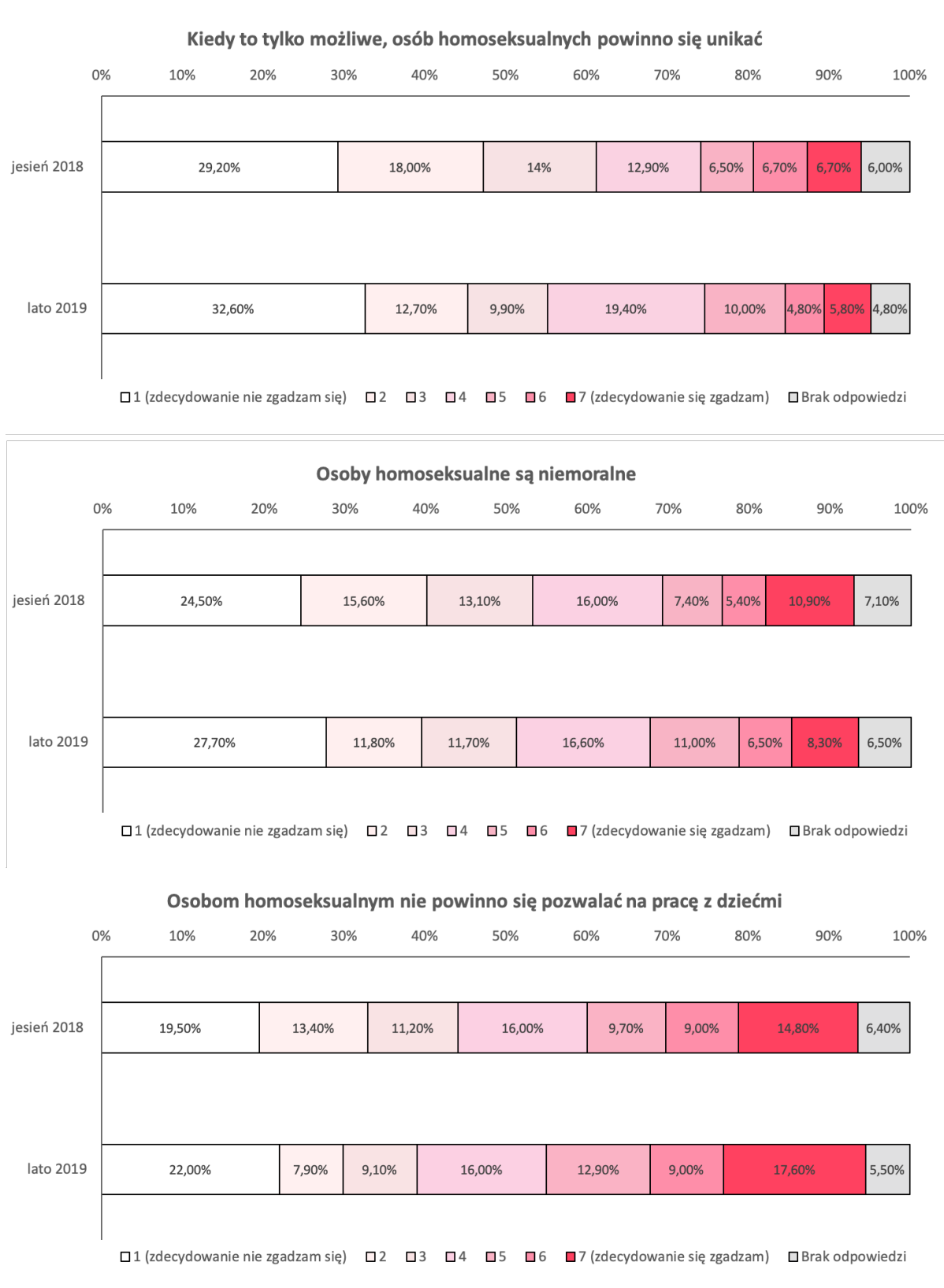
²⁶ $F(1, 2067) = 9,35$; $p = 0,002$; $\eta_p^2 = 0,005$.

²⁷ $F(3, 2058) = 5,48$; $p = 0,019$; $\eta_p^2 = 0,003$.

Tradycyjna homonegatywność

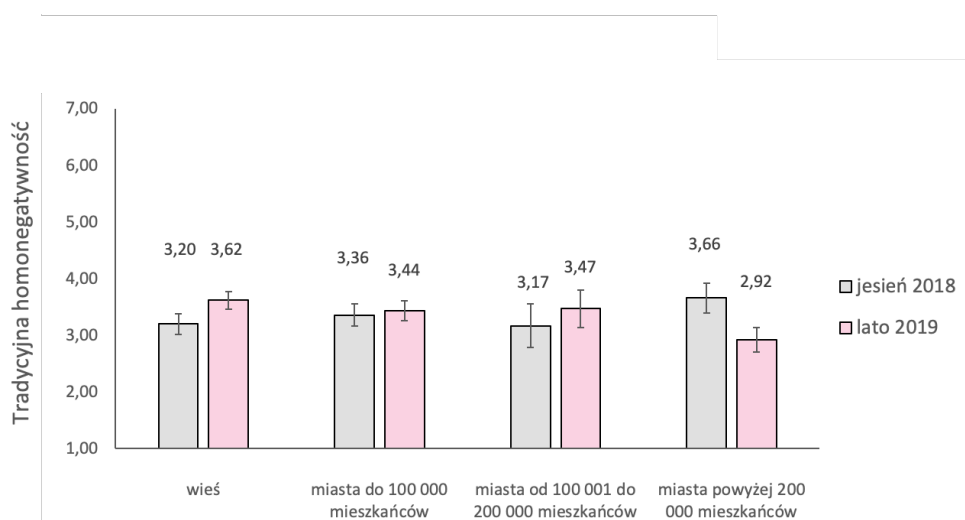
W analizowanych sondażach znalazło się siedem pytań mierzących tradycyjną i nowoczesną homonegatywność, czyli dwa rodzaje uprzedzeń wobec osób homoseksualnych charakteryzujące się odmienną treścią, źródłami i konsekwencjami (Górska, 2019; Górska i Mikołajczak, 2015; Górska, Bilewicz, Winiewski i Waszkiewicz, 2017; Morrison i Morrison, 2002). Istotą tradycyjnej homonegatywności jest otwarta niechęć do mniejszości seksualnych motywowana względami etycznymi, religijnymi i biologicznymi. Na ten typ uprzedzeń składają się trzy współistniejące ze sobą przekonania: 1) homoseksualizm jest zaburzeniem, które łączy się z pedofilią; 2) związki osób tej samej płci są wbrew naturze i religii; 3) osób homoseksualnych należy unikać. Uzasadnieniem negatywnych postaw wobec gejów i lesbijek jest zatem sama natura homoseksualizmu, który z założenia uznawany jest za niemoralny i dewiacyjny. Poprzednie badania na próbach reprezentatywnych przeprowadzone w kontekście polskim wykazały m.in., że tradycyjna homonegatywność jest szczególnie silna wśród osób starszych, gorzej wykształconych, częściej uczestniczących w praktykach religijnych oraz nieznających osobiście żadnego geja lub lesbijki. Z kolei jako prawdopodobne następstwo tego rodzaju uprzedzeń wskazane zostały intencje zaangażowania się w przedsięwzięcia mające na celu ograniczenie praw osób LGBT+.

Do pomiaru tradycyjnej homonegatywności wykorzystano trzy pozycje: „Kiedy to tylko możliwe, osób homoseksualnych powinno się unikać.”, „Osoby homoseksualne są niemoralne.” i „Osobom homoseksualnym nie powinno się pozwalać na pracę z dziećmi”. Respondentów pytano, w jakim stopniu zgadzają się oni lub nie zgadzają z każdym z przedstawionych stwierdzeń. Odpowiedzi można było udzielać na skali od 1 („zdecydowanie nie zgadzam się”) do 7 („zdecydowanie się zgadzam”). Rysunek 24 przedstawia częstotliwości odpowiedzi na ww. pozycje. Pomiędzy pierwszym a drugim sondażem z 33,50% do 39,50% wzrósł udział osób zgadzających się ze stwierdzeniem, że osoby homoseksualne nie powinny pracować z dziećmi. Praktycznie nie zmienił się stopień zgody z pozostałymi dwoma stwierdzeniami.

Rys. 24. Rozkłady odpowiedzi na pytania mierzące tradycyjną homonegatywność.

W oparciu o średnią trzech wymienionych stwierdzeń utworzono wskaźnik globalny tradycyjnej homonegatywności, $\alpha_1 = 0,84$ i $\alpha_2 = 0,89$. Porównanie średnich wartości tego wskaźnika odnotowanych jesienią 2018 r. ($M = 3,34$; $SD = 1,76$) i latem 2019 r. ($M = 3,41$; $SD = 1,83$) pokazało, że w badanym okresie poziom tradycyjnej homonegatywności w społeczeństwie polskim nie zmienił się²⁸. Zmiany nasilenia tradycyjnych uprzedzeń wobec osób homoseksualnych miały jednak miejsce w pewnych grupach społecznych. Jedną ze zmiennych decydujących o kierunku i zakresie zmian była wielkość miejsca zamieszkania²⁹ (Rys. 25). Podczas gdy poziom tradycyjnej homonegatywności wzrósł w grupie mieszkańców wsi, spadek nasilenia tego typu uprzedzeń odnotowano wśród mieszkańców miast o populacji przekraczającej 200 000 osób. Mieszkańcy miast do 200 000 mieszkańców przejawiali taki sam poziom tradycyjnej homonegatywności jesienią 2018 r. i latem 2019 r.

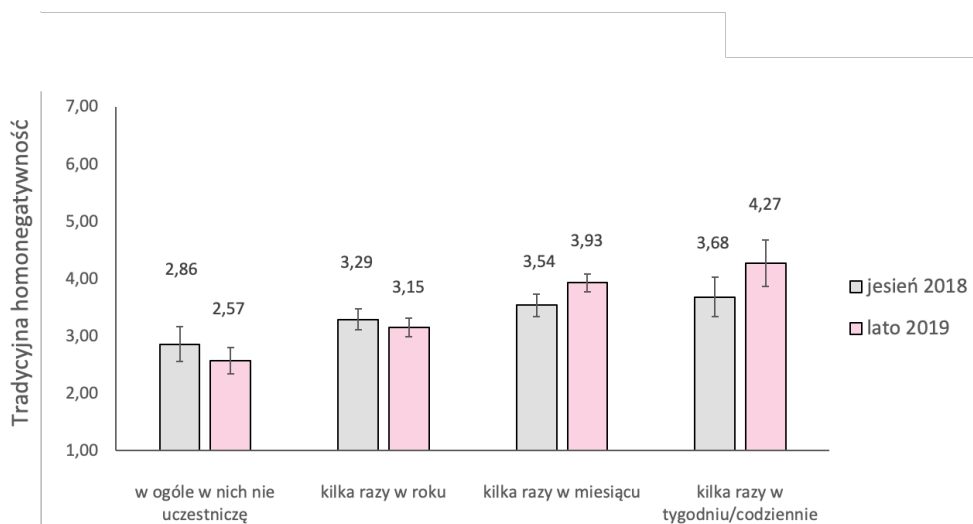
Rys. 25. Tradycyjna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i wielkość miejsca zamieszkania.

Adnotacja. $N_1 = 958$, $N_2 = 1273$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

²⁸ $F(1, 2228) = 0,84$; $p = 0,359$; $\eta_p^2 = 0,00$. Podobne wyniki otrzymano przy kontroli zmiennych demograficznych ($F(1, 2221) = 0,003$; $p = 0,954$; $\eta_p^2 = 0,00$) oraz uwzględnieniu jedynie odpowiedzi osób heteroseksualnych, $F(1, 2002) = 1,90$; $p = 0,168$; $\eta_p^2 = 0,001$.

²⁹ $F(3, 2223) = 10,09$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,013$.

Innym czynnikiem, który modyfikował zmianę poziomu tradycyjnej homonegatywności, była częstotliwość praktyk religijnych³⁰ (Rys. 26). Wzrost tradycyjnej homonegatywności wystąpił jedynie w grupie osób, które uczestniczyły w praktykach religijnych co najmniej kilka razy w miesiącu. Poziom tradycyjnych uprzedzeń wobec osób homoseksualnych nie zmienił się natomiast wśród osób w ogóle niebiorących udziału w praktykach religijnych oraz uczestniczących w nich co najwyżej kilka razy w roku.

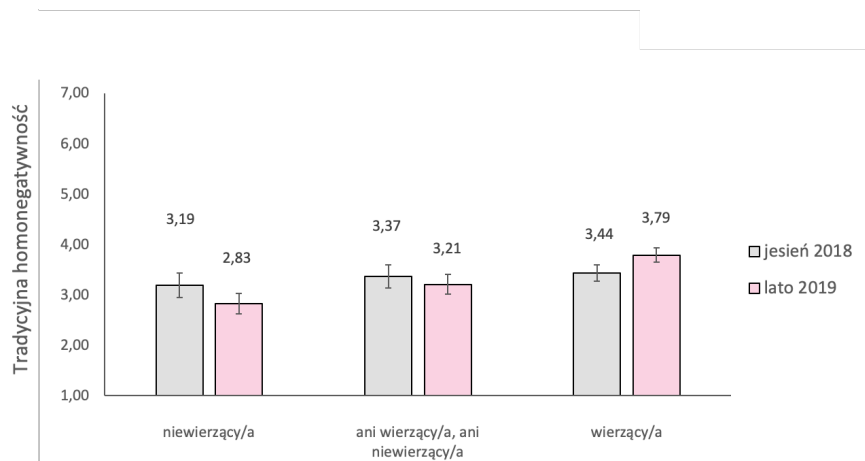
Rys. 26. Tradycyjna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość praktyk religijnych.

Adnotacja. $N_1 = 890$, $N_2 = 1242$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zbliżone efekty odnotowano dla głębokości wiary³¹ (Rys. 27). Podczas gdy poziom tradycyjnej homonegatywności wzrósł w grupie osób, które deklarowały się jako wierzące, u osób deklarujących się jako niewierzące odnotowano osłabienie się tego rodzaju uprzedzeń.

³⁰ $F(1, 2124) = 5,32$; $p = 0,001$; $\eta_p^2 = 0,007$.

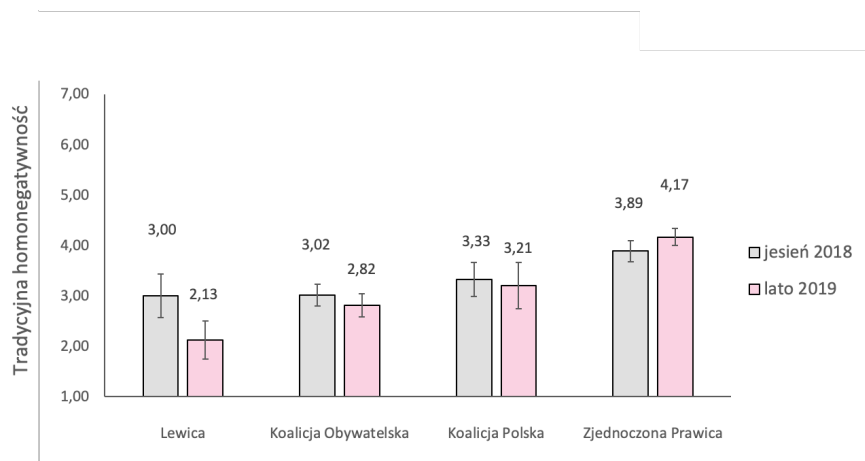
³¹ $F(2, 2150) = 7,80$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,007$.

Rys. 27. Tradycyjna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i głębokość wiary.

Adnotacja. $N_1 = 906$, $N_2 = 1250$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Ostatnim czynnikiem decydującym o kierunku i zakresie zmian w poziomie tradycyjnej homonegatywności były preferencje partyjne³² (Rys. 28). Wzrost tradycyjnych uprzedzeń wobec osób homoseksualnych zaobserwowany został w elektoracie Zjednoczonej Prawicy. Z kolei wyborcy Lewicy odznaczali się niższym poziomem tradycyjnej homonegatywności latem 2019 r. niż jesienią 2018 r.

Rys. 28. Tradycyjna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i preferencje partyjne.

Adnotacja. $N_1 = 666$, $N_2 = 737$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

³² $F(3, 1395) = 4,78$; $p = 0,003$; $\eta_p^2 = 0,010$. Podobne wyniki otrzymano przy kontroli zmiennych demograficznych ($F(1, 2221) = 0,003$; $p = 0,954$; $\eta_p^2 = 0,00$) oraz uwzględnieniu jedynie odpowiedzi osób heteroseksualnych, $F(1, 2002) = 1,90$; $p = 0,168$; $\eta_p^2 = 0,001$.

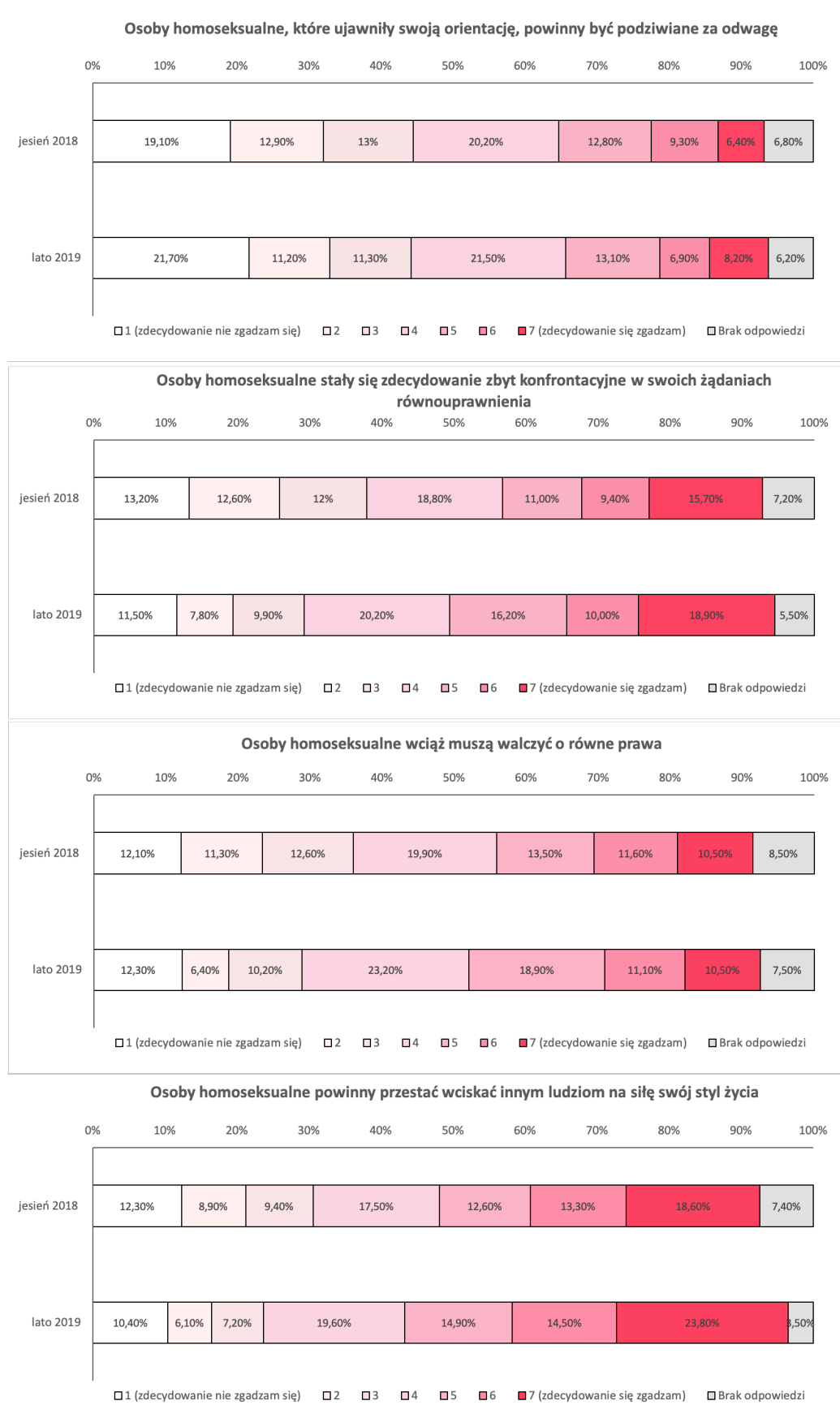
Nowoczesna homonegatywność

Drugi typ uprzedzeń wobec osób homoseksualnych – nowoczesna homonegatywność – stanowi odpowiedź na postulaty polityczne wysuwane przez społeczność LGBT. Na ten rodzaj postaw składają się trzy przekonania: 1) dyskryminacja osób homoseksualnych nie ma już miejsca, 2) zmiana społeczna prowadząca do większej równości jest niepotrzebna, 3) „obnosząc się” ze swoją orientacją seksualną, geje i lesbijki sami są odpowiedzialni za negatywne komentarze i zdarzenia, które ich spotykają.

Zrealizowane w Polsce badania sondażowe (Górska i Mikołajczak, 2015; Górska, 2018) wykazały m.in., negatywne związki nowoczesnej homonegatywności z przyjaźnią z gejami i/lub lesbijkami oraz intencjami zaangażowania się w działania mające na celu zwiększenie praw osób homoseksualnych. Co ważne, w porównaniu z tradycyjnymi uprzedzeniami, nowoczesna homonegatywność okazała się w mniejszym stopniu zależeć od zmiennych demograficznych takich jak wiek czy wielkość miejsca zamieszkania. Słabe powiązanie czynników demograficznych z nowoczesnymi uprzedzeniami wobec osób homoseksualnych można interpretować jako wskaźnik miejsca poszczególnych segmentów społeczeństwa w procesie modernizacji (Inglehart i Norris, 2003; Inglehart i Welzel, 2005). Ogólnie wysoki poziom nowoczesnej homonegatywności sugeruje, że charakterystyczne dla społeczeństw postindustrialnych wartości postmaterialistyczne takie jak poszanowanie praw człowieka czy możliwość autoekspresji, są stosunkowo mało ważne dla społeczeństwa jako całości. Z kolei słaby związek nowoczesnych uprzedzeń ze zmiennymi demograficznymi wskazuje, że, przynajmniej w latach 2014-2017, gdy zostały zrealizowane omawiane badania, dystans wobec wartości postmaterialistycznych cechował w podobnym stopniu różne grupy społeczne (np. mieszkańców wsi i miast).

Do pomiaru nowoczesnej homonegatywności w analizowanych w tym raporcie sondażach wykorzystane zostały cztery stwierdzenia: „Osoby homoseksualne, które ujawniły swoją orientację, powinny być podziwiane za odwagę” (pozycja odwrócona), „Osoby homoseksualne stały się zdecydowanie zbyt konfrontacyjne w swoich żądaniach równouprawnienia”, „Osoby homoseksualne wciąż muszą walczyć o równe prawa.” (pozycja odwrócona) oraz „Osoby homoseksualne powinny przestać wciskać ludziom na siłę swój styl życia”. Respondenci byli proszeni o wskazanie, w jakim stopniu zgadzali się oni lub nie zgadzali z każdym z

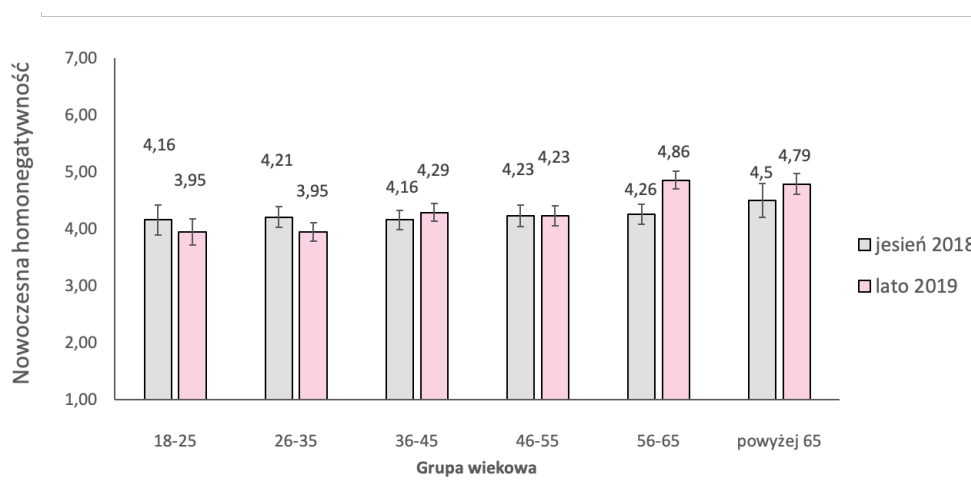
przedstawionych stwierdzeń (1 = *zdecydowanie nie zgadzam się*; 7 = *zdecydowanie się zgadzam*). Rozkłady odpowiedzi na ww. pytania przedstawia Rysunek 29.

Rys. 29. Rozkłady odpowiedzi na pytania mierzące nowoczesną homonegatywność.

Po zrekodowaniu odpowiedzi na dwa pytania odwrócone, wskaźnik zbiorczy nowoczesnej homonegatywności został utworzony poprzez uśrednienie odpowiedzi na cztery pytania tworzące skalę ($\alpha_1 = 0,30$ i $\alpha_2 = 0,72$). Korelacja pomiędzy nowoczesną a tradycyjną homonegatywnością była pozytywna, zarówno jesienią 2018 r. ($r = 0,50$; $p < 0,001$), jak i latem 2019 r. ($r = 0,57$; $p < 0,001$). Jednakże, w przeciwieństwie do tradycyjnych uprzedzeń, które między jesienią 2018 r. a latem 2019 r. pozostawały na tym samym poziomie, nasilenie nowoczesnych uprzedzeń wobec osób homoseksualnych zwiększyło się³³ ($M = 4,23$; $SD = 1,17$ vs. $M = 4,37$; $SD = 1,43$). Co ważne, w omawianym okresie wzrosło rozproszenie wyników na skali nowoczesnej homonegatywności³⁴ – przekonania Polaków stały się bardziej zróżnicowane.

Zmiany w poziomie uprzedzeń zależały od wieku³⁵. Podczas gdy w grupie osób pomiędzy 26 a 35 rokiem życia wystąpił spadek nowoczesnej homonegatywności, w grupie osób w wieku 56-65 zaobserwowano wzrost nowoczesnych uprzedzeń (Rys. 30).

Rys. 30. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i wiek.

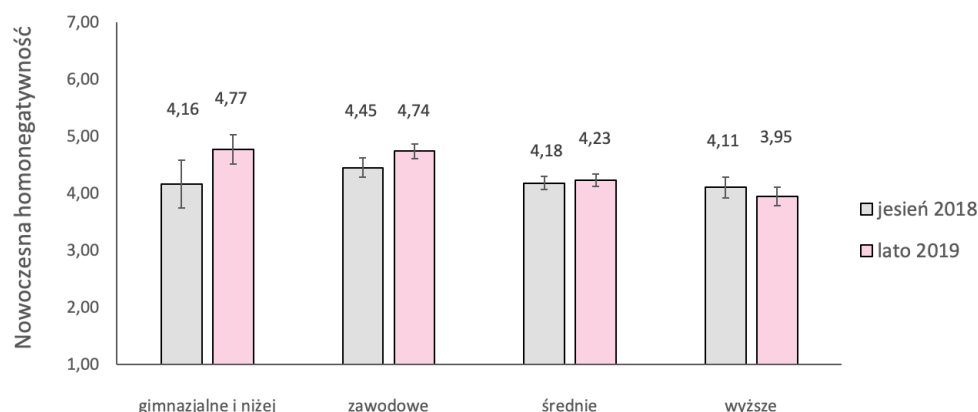
Adnotacja. $N_1 = 957$, $N_2 = 1273$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

³³ $F(1, 2232) = 5,72$; $p = 0,017$; $\eta_p^2 = 0,003$. Efekt czasu pomiaru tracił istotność statystyczną, gdy kontrolowane były zmienne demograficzne ($F(1, 2224) = 3,13$; $p = 0,077$; $\eta_p^2 = 0,001$), utrzymywał się natomiast, gdy uwzględniano tylko odpowiedzi osób heteroseksualnych, $F(1, 2004) = 5,46$; $p = 0,020$; $\eta_p^2 = 0,003$.

³⁴ $F(1, 2232) = 47,11$; $p < 0,001$.

³⁵ $F(5, 2218) = 5,93$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,013$.

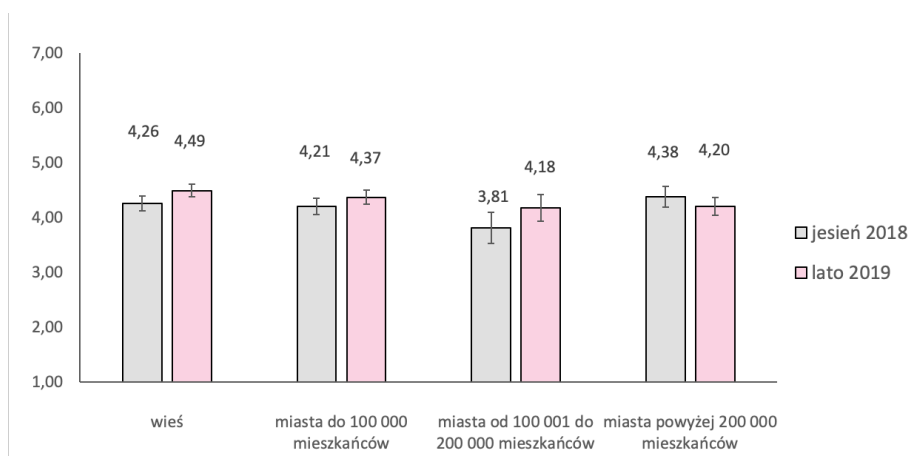
Inną zmienną, która różnicowała zmiany w poziomie nowoczesnej homonegatywności, było wykształcenie³⁶ (Rys. 31). Istotny statystycznie wzrost tego typu uprzedzeń wystąpił u osób z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym oraz zawodowym.

Rys. 31. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i wykształcenie.

Adnotacja. $N_1 = 957$, $N_2 = 1277$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Na kierunek i zakres zmian pod względem nowoczesnej homonegatywności przekładała się także wielkość miejsca zamieszkania³⁷ (Rys. 32). Istotny statystycznie wzrost nowoczesnej homonegatywności nastąpił wyłącznie wśród mieszkańców wsi.

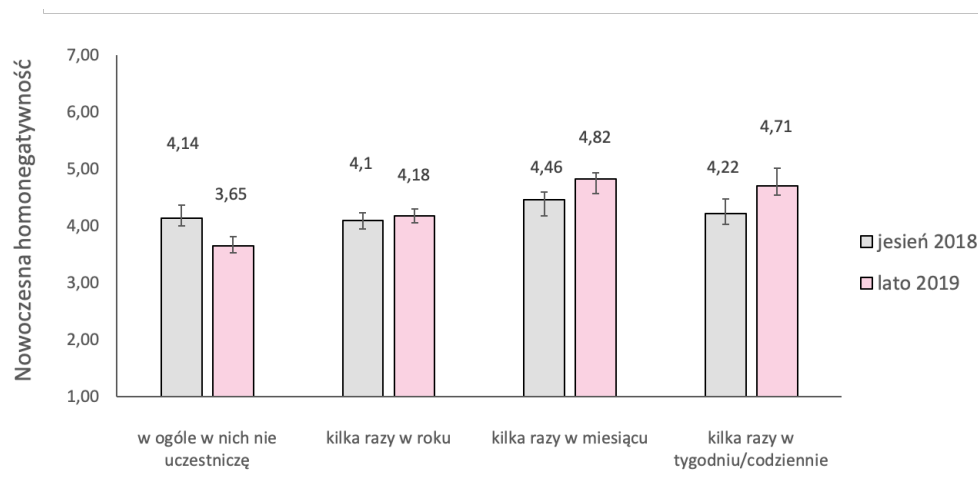
Rys. 32. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i wielkość miejsca zamieszkania. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Adnotacja. $N_1 = 957$, $N_2 = 1277$.

³⁶ $F(3, 2226) = 3,96$; $p = 0,008$; $\eta_p^2 = 0,005$.

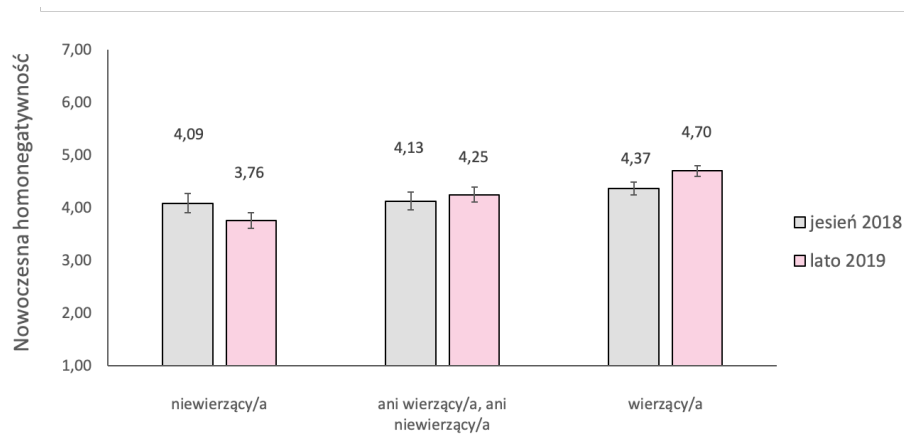
³⁷ $F(3, 2226) = 2,98$; $p = 0,030$; $\eta_p^2 = 0,004$.

Zmiany poziomu nowoczesnej homonegatywności przebiegały inaczej w grupach wyróżnionych ze względu na częstotliwość praktyk religijnych (Rys. 33). Podczas gdy osoby deklarujące brak uczestnictwa w praktykach religijnych odznaczały się niższym poziomem nowoczesnej homonegatywności latem 2019 r. niż jesienią 2018 r., w grupie osób biorących udział w praktykach religijnych kilka razy w miesiącu oraz kilka razy w tygodniu/codziennie zaobserwowany został wzrost nowoczesnych uprzedzeń wobec osób homoseksualnych.

Rys. 33. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość praktyk religijnych. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.
Adnotacja. $N_1 = 889$, $N_2 = 1246$.

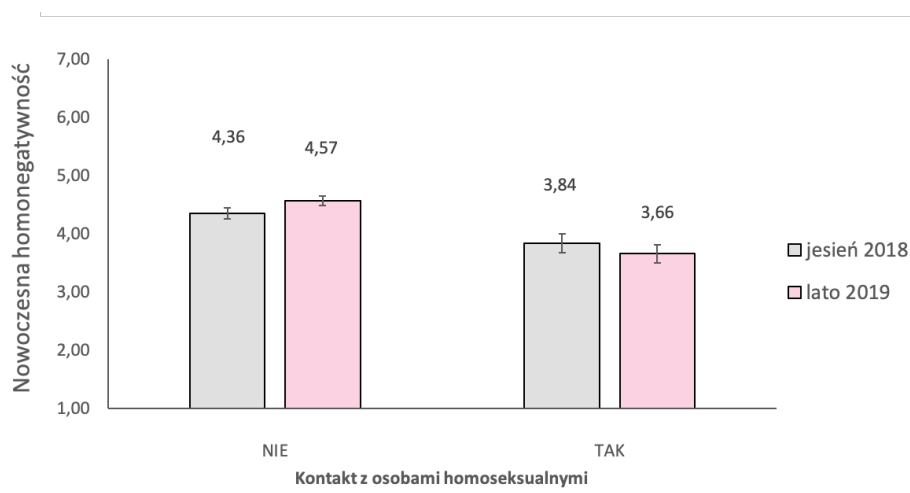
Podobne wyniki otrzymano, gdy rozważana była głębokość wiary (Rys. 34). W segmencie osób identyfikujących się jako niewierzące nastąpił spadek nowoczesnej homonegatywności. Dokładnie odwrotny efekt ujawnił się w grupie respondentów deklarujących się jako osoby głęboko wierzące – w rozpatrywanym okresie poziom nowoczesnej homonegatywności wzrósł.

Rys. 34. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i głębokość wiary.

Adnotacja. $N_1 = 905$, $N_2 = 1254$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Kolejną zmienną wyznaczającą kierunek i zakres zmian, był kontakt z osobami homoseksualnymi³⁸ (Rys. 35). Podczas gdy w grupie osób, które nie znały żadnej osoby homoseksualnej nowoczesna homonegatywność była wyższa latem 2019 r. niż jesienią 2018 r., w segmencie osób znających przynajmniej jednego/ą geja i/lub lesbijkę nastąpił spadek tego typu uprzedzeń.

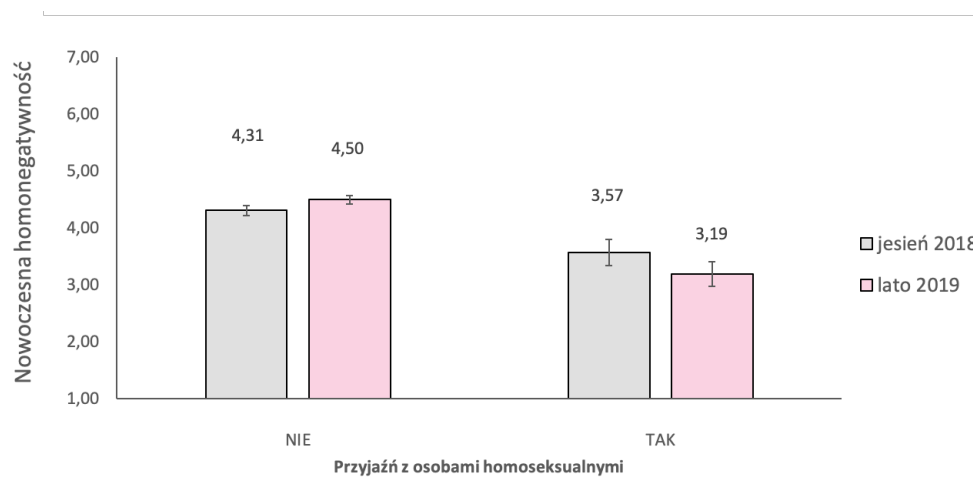

Rys. 35. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i kontakt z osobami homoseksualnymi.

Adnotacja. $N_1 = 949$, $N_2 = 1252$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

³⁸ $F(1, 2197) = 9,21$; $p = 0,002$; $\eta_p^2 = 0,004$.

Podobny wynik odnotowano dla przyjaźni z osobami homoseksualnymi³⁹ (Rys. 36). W grupie osób, które nie miały żadnego homoseksualnego przyjaciela lub przyjaciółki odnotowano wzrost poziomu nowoczesnej homonegatywności. Z kolei w grupie osób mających co najmniej jednego homoseksualnego przyjaciela lub przyjaciółkę poziom nowoczesnych uprzedzeń obniżył się.

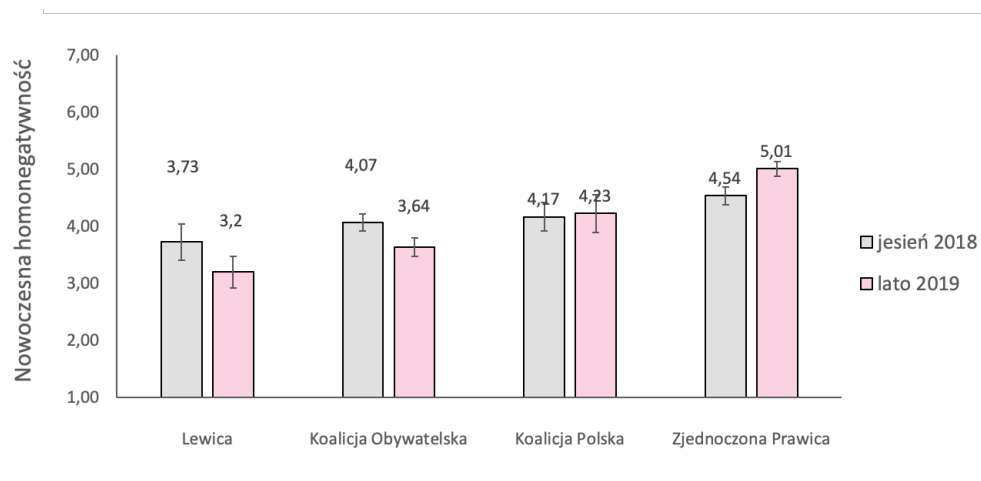
Rys. 36. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i przyjaźń z osobami homoseksualnymi.

Adnotacja. $N_1 = 949$, $N_2 = 1252$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Ostatnim czynnikiem, od którego zależały zmiany w poziomie nowoczesnej homonegatywności były preferencje partyjne⁴⁰ (Rys. 37). Wzrost nowoczesnej homonegatywności zaobserwowany został wśród wyborców Zjednoczonej Prawicy. Z kolei w grupie zwolenników Lewicy i Koalicji Obywatelskiej odnotowany został spadek tego rodzaju uprzedzeń. Postawy wyborców Koalicji Polskiej nie zmieniły się.

³⁹ $F(1, 2177) = 10,93$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,005$.

⁴⁰ $F(3, 1401) = 14,03$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,029$.

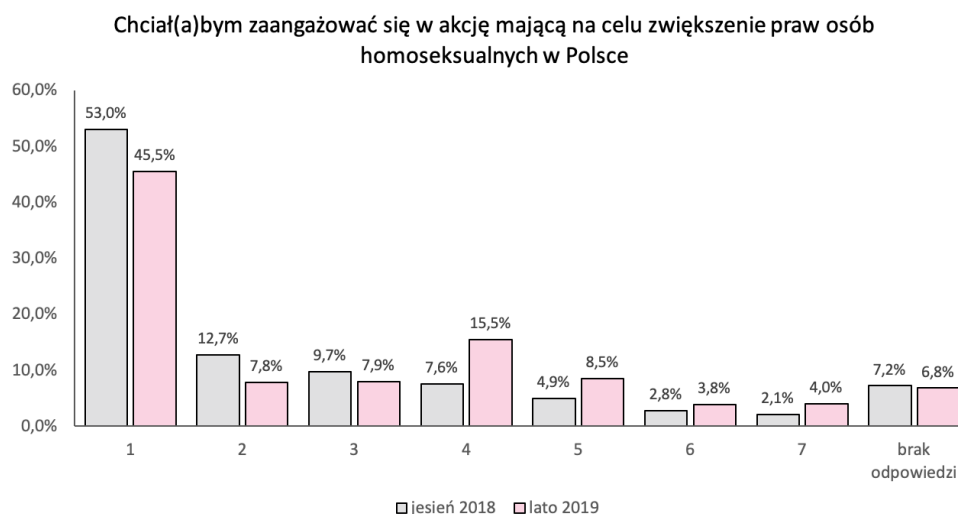
Rys. 37. Nowoczesna homonegatywność w podziale ze względu na moment pomiaru i preferencje partyjne.

Adnotacja. $N_1 = 668$, $N_2 = 741$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zbiorowe działanie na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych

W omawianych sondażach znalazło się również pytanie dotyczące intencji zaangażowania się w zbiorowe działanie dążące do zwiększenia praw gejów i lesbijek. Respondenci byli proszeni o ustosunkowanie się do stwierdzenia „Chciał/abym zaangażować się w akcję mającą na celu zwiększenie praw osób homoseksualnych w Polsce” (1 = *zdecydowanie nie zgadzam się*, 7 = *zdecydowanie się zgadzam*). Rysunek 38 przedstawia rozkłady odpowiedzi uzyskane jesienią 2018 r. i latem 2019 r. Zarówno jesienią 2018 r., jak i latem 2019 r. większość Polaków nie wyrażała chęci włączenia się w działania na rzecz zwiększenia praw gejów i lesbijek. Należy jednak zauważyć, że o ile jesienią 2018 r. brak intencji takiego zaangażowania (suma odpowiedzi 1-3) zadeklarowało 75,4% respondentek i respondentów, analogicznej odpowiedzi latem 2019 r. udzieliło już tylko 61,2%. Jednocześnie z 9,8% do 16,3% wzrósł udział osób chcących włączyć się w działania na rzecz praw osób nieheteronormatywnych (suma odpowiedzi 5-7). Odnotowane przesunięcia w rozkładzie odpowiedzi znalazły swoje odzwierciedlenie w średnich – w porównaniu z jesienią 2018 r., latem 2019 r. intencje

podjęcia zbiorowego działania w interesie osób homoseksualnych były wyższe⁴¹, $M = 2,09$; $SD = 1,59$ vs. $M = 2,59$; $SD = 1,86$. Wzrosło także zróżnicowanie odpowiedzi respondentów.

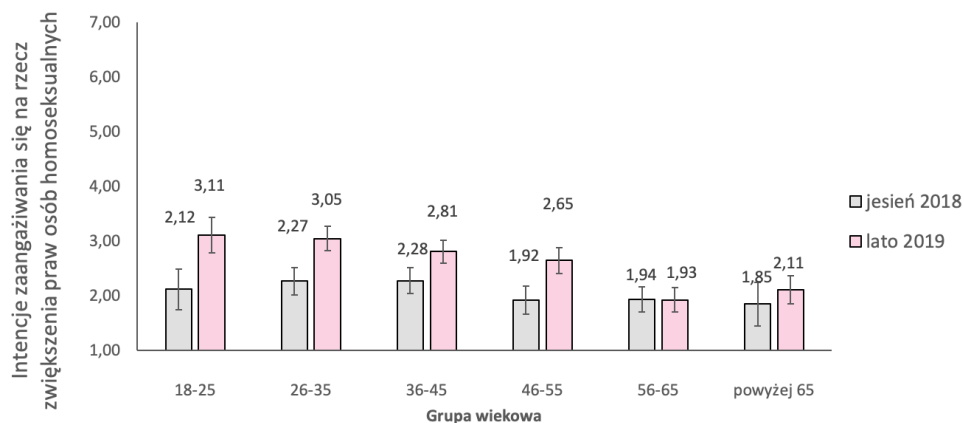

Rys. 38. Rozkłady odpowiedzi na pytanie mierzące intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych

Kierunek oraz zakres zmiany w odpowiedziach respondentów zależał od ich wieku⁴² (Rys. 39). Podczas gdy intencje zaangażowania się na rzecz praw gejów i lesbijek pozostały na niezmiennym poziomie w dwóch najstarszych grupach wiekowych (>55), w pozostałych grupach zaobserwowany został wzrost intencji zaangażowania się w działania zmierzające do zwiększenia praw osób homoseksualnych.

⁴¹ $F(1, 2137) = 42,35$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,019$. Do tego samego wniosku prowadziły analiza uwzględniająca efekty kowariantów ($F(1, 2131) = 48,86$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,022$) oraz analiza przeprowadzona na danych pozyskanych od osób deklaruujących się jako heteroseksualne, $F(1, 1907) = 32,24$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,017$.

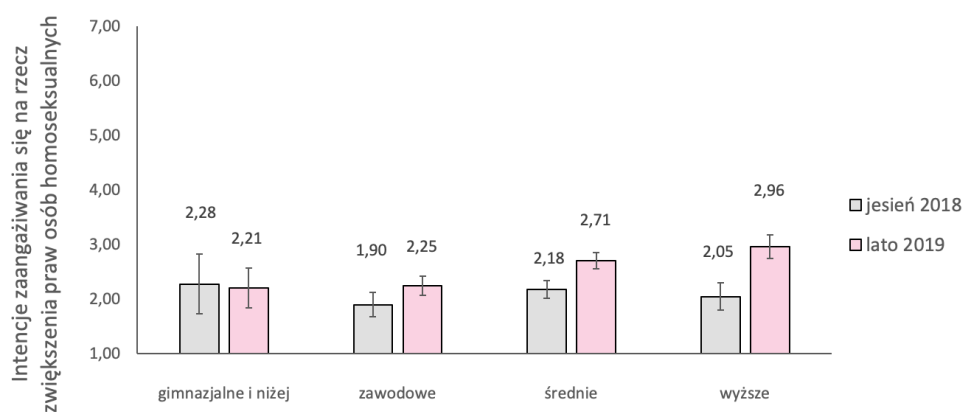
⁴² $F(5, 2125) = 3,82$; $p = 0,002$; $\eta_p^2 = 0,009$

Rys. 39. Intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i wiek.

Adnotacja. $N_1 = 928$, $N_2 = 1209$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Inną zmienną modyfikującą odpowiedzi respondentów było wykształcenie⁴³ (Rys. 40). Intencje włączenia się w przedsięwzięcia mające na celu zwiększenie praw osób LGBT pozostały na tym samym poziomie wyłącznie u osób z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym. W pozostałych grupach wiekowych nastąpił ich wzrost.

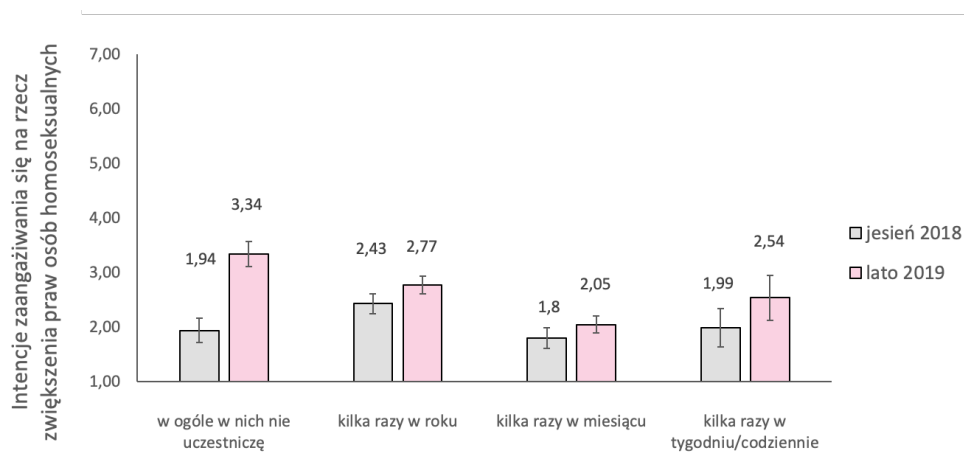

Rys. 40. Intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i wykształcenie.

Adnotacja. $N_1 = 928$, $N_2 = 1211$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

⁴³ $F(3, 2131) = 3,27$; $p = 0,020$; $\eta_p^2 = 0,005$.

Zmiana intencji zaangażowania się na rzecz osób nieheteronormatywnych zależała także od częstotliwości praktyk religijnych⁴⁴ (Rys. 41). O ile we wszystkich grupach odnotowano wzrost chęci zaangażowania, najsilniejszy był on wśród osób niepraktykujących.

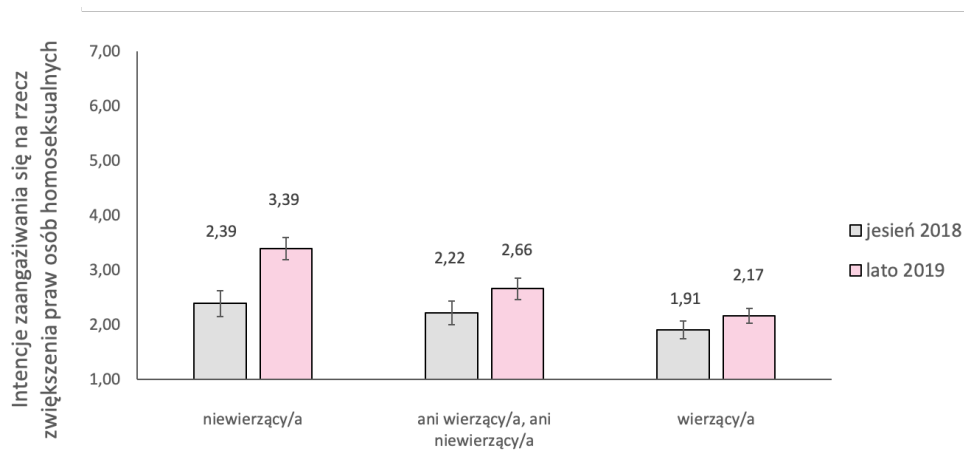
Rys. 41. Intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość praktyk religijnych.

Adnotacja. $N_1 = 863$, $N_2 = 1186$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Podobnie jak częstotliwość praktyk religijnych, także głębokość wiary modyfikowała zmiany pod względem intencji zbiorowego działania na rzecz zwiększenia praw gejów i lesbijek⁴⁵ (Rys. 41). Wzrost chęci zaangażowania odnotowano we wszystkich wyróżnionych grupach, największy był on jednak w segmencie osób deklarujących się jako niewierzące.

⁴⁴ $F(3, 2041) = 9,07$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,013$.

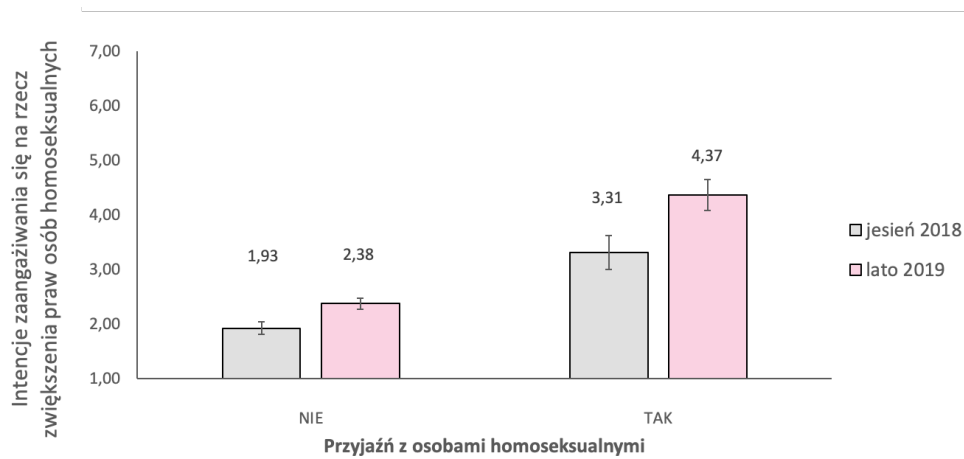
⁴⁵ $F(2, 2067) = 7,57$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,007$.

Rys. 42. Intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i głębokość wiary.

Adnotacja. $N_1 = 880$, $N_2 = 1193$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Wzrost intencji zaangażowania się w działania mające na celu zwiększenie praw osób homoseksualnych zależał też od przyjaźni z osobami homoseksualnymi⁴⁶ (Rys. 43). Różnica między jesienią 2018 r. a latem 2019 r. była zdecydowanie większa wśród osób przyjaźniących się z co najmniej jednym gejem i/lub lesbijką.

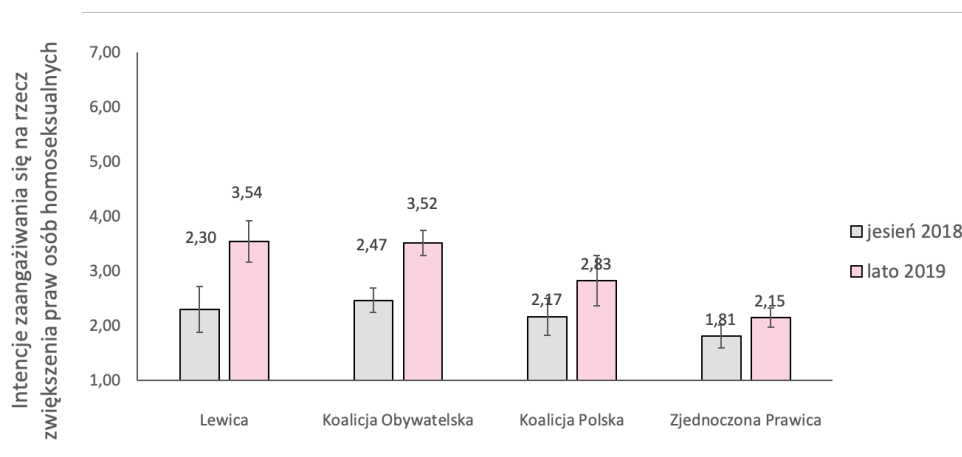

Rys. 43. Intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i przyjaźń z osobami homoseksualnymi.

Adnotacja. $N_1 = 916$, $N_2 = 1176$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

⁴⁶ $F(1, 2088) = 7,08$; $p = 0,008$; $\eta_p^2 = 0,003$.

O zmianie pod względem intencji zaangażowania decydowały też preferencje polityczne respondentek i respondentów⁴⁷ (Rys. 44). W elektoratach wszystkich ugrupowań poza Zjednoczoną Prawicą chęć włączenia się w działania na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych wzrosła. Największy wzrost został odnotowany wśród wyborców Lewicy.

Rys. 44. Intencje zaangażowania się na rzecz zwiększenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i preferencje partyjne.

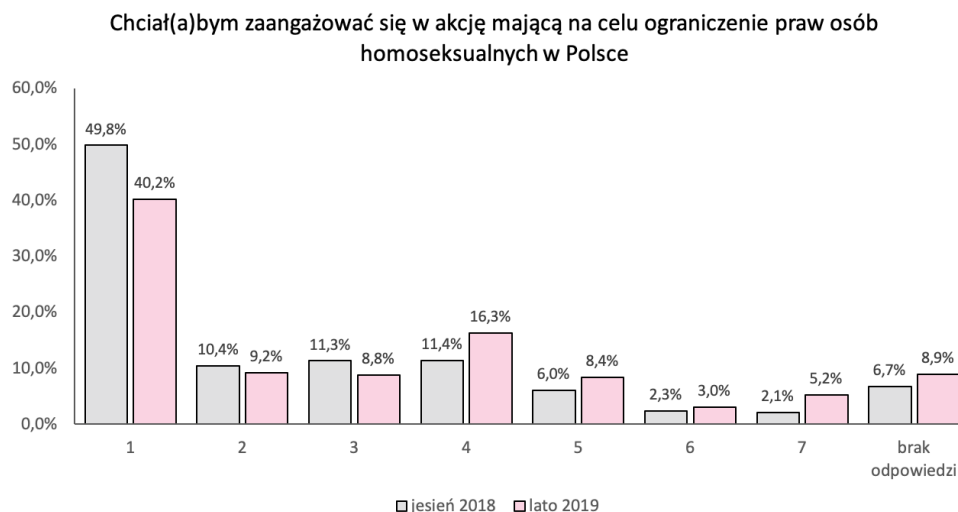
Adnotacja. $N_1 = 639$, $N_2 = 707$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zbiorowe działanie na rzecz ograniczenia praw osób homoseksualnych

Oprócz chęci włączenia się w przedsięwzięcia dążące do zwiększenia praw gejów i lesbijek, osoby badane pytano też, czy chciałyby one zaangażować się w działania mające na celu ograniczenie praw osób homoseksualnych. Wykres 45 przedstawia rozkłady odpowiedzi uzyskane jesienią 2018 r. i latem 2019 r. W porównaniu z pierwszym sondażem, w drugim badaniu udział osób, które zadeklarowały brak intencji zaangażowania się w akcje mające doprowadzić do ograniczenia praw osób homoseksualnych (odpowiedzi 1-3) był niższy, 71,5% vs. 58%. Z 10,4% do 16,6% zwiększył się natomiast udział osób wyrażających chęć włączenia się w takie działania (odpowiedzi 5-7). Zmiana odpowiedzi respondentów była

⁴⁷ $F(3, 1338) = 8,70$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,019$.

widoczna na poziomie średnich – w porównaniu z jesienią 2018 r., latem 2019 r. Polacy byli bardziej skłonni zaangażować się w przedsięwzięcia mające ograniczyć prawa gejów i lesbijek⁴⁸, $M = 2,24$; $SD = 1,62$ vs. $M = 2,71$; $SD = 1,88$.

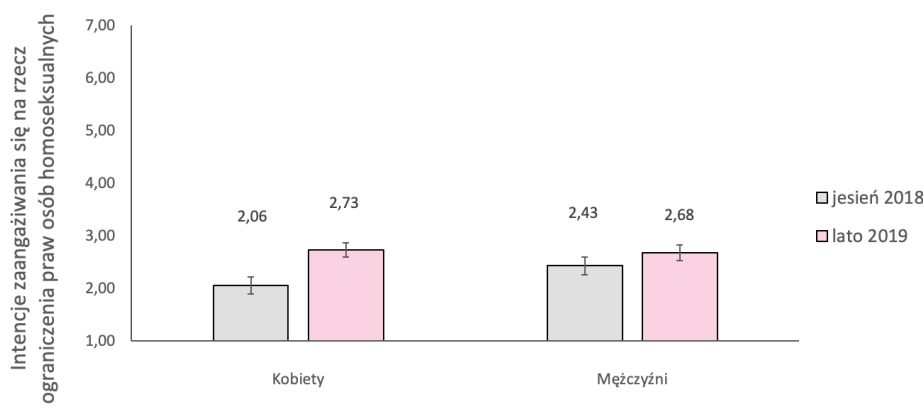

Rys. 45. Rozkłady odpowiedzi na pytanie mierzące intencje zaangażowania się na rzecz ograniczenia praw osób homoseksualnych.

Zmiany pod względem chęci podjęcia zbiorowego działania nakierowanego na ograniczenie praw osób homoseksualnych zależały od płci⁴⁹ (Rys. 46). Chociaż intencje tego typu zaangażowania wzrosły zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn, silniejszy wzrost odnotowano u kobiet. Być może wytłumaczeniem tego wyniku jest, obecne w przekazie obozu rządzącego, łączenie homoseksualizmu z pedofilią (wzbudzanie lęku o dzieci mogło mobilizować zazwyczaj mniej uprzedzone kobiety).

⁴⁸ $F(1, 2115) = 36,72$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,017$. Istotna statystycznie różnica średnich utrzymywała się także wtedy, gdy kontrolowane były zmienne demograficzne ($F(1, 2109) = 33,39$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,016$) oraz gdy rozpatrywano wyłącznie odpowiedzi osób homoseksualnych, $F(1, 1892) = 30,94$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,016$.

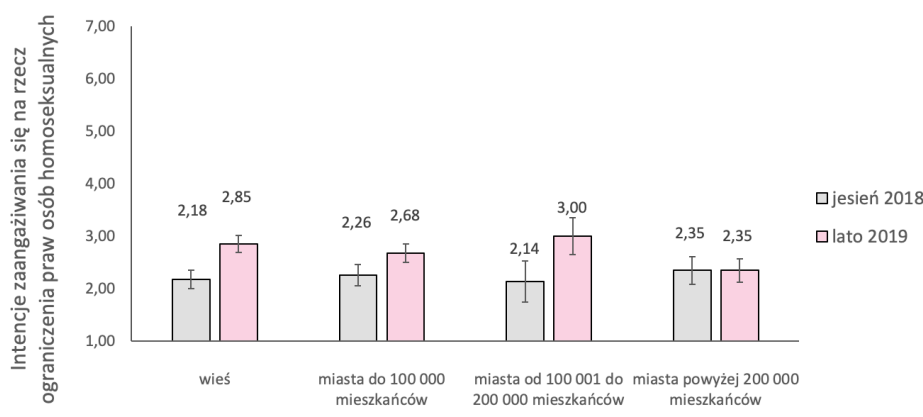
⁴⁹ $F(1, 2113) = 7,57$; $p = 0,006$; $\eta_p^2 = 0,004$,

Rys. 46. Intencje zaangażowania się na rzecz ograniczenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i płeć.

Adnotacja. $N_1 = 933$, $N_2 = 1184$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

Zmiana w czasie przebiegała inaczej w grupach wyróżnionych ze względu na miejsce zamieszkania⁵⁰ (Rys. 47). Intencje włączenia się w przedsięwzięcia mające ograniczyć prawa gejów i lesbijek utrzymały się na stałym poziomie tylko wśród osób mieszkających w miastach powyżej 200 000 mieszkańców. W grupie mieszkańców wsi oraz miast o populacji do 200 000 osób wystąpił wzrost intencji tego rodzaju zaangażowania.

Rys. 47. Intencje zaangażowania się na rzecz ograniczenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i wielkość miejsca zamieszkania.

Adnotacja. $N_1 = 933$, $N_2 = 1184$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

⁵⁰ $F(3, 2109) = 4,10$; $p < 0,007$; $\eta_p^2 = 0,006$.

Wreszcie, zmiana w czasie zależała od częstotliwości praktyk religijnych⁵¹ (Rys. 48). Poza segmentem osób niepraktykujących, we wszystkich pozostałych grupach intencje zaangażowania się w działania na rzecz ograniczenia praw osób homoseksualnych wzrosły w rozpatrywanym przedziale czasowym. Największy wzrost odnotowano u osób praktykujących kilka razy w tygodniu lub codziennie.

Rys. 48. Intencje zaangażowania się na rzecz ograniczenia praw osób homoseksualnych w podziale ze względu na moment pomiaru i częstotliwość praktyk religijnych.

Adnotacja. $N_1 = 865$, $N_2 = 1162$. Słupki błędów przedstawiają 95% przedziały ufności.

⁵¹ $F(3, 2019) = 2,85$; $p < 0,036$; $\eta_p^2 = 0,004$.

Zakończenie

Na zmiany w postawach wobec osób homoseksualnych pomiędzy jesienią 2018 r. i latem 2019 r. można patrzeć z dwóch perspektyw – społeczeństwa jako całości oraz poszczególnych grup wyróżnionych ze względu na zmienne demograficzne. Przyjmując perspektywę globalną, można powiedzieć, że postawy Polaków wobec mniejszości seksualnych raczej pogorszyły się niż poprawiły – wzrosła dehumanizacja, nowoczesna homonegatywność oraz chęć zaangażowania się w zbiorowe działanie przeciwko społeczności LGBT, spadła natomiast temperatura uczuć wobec gejów i lesbijek. Taki obraz wydaje się jednak nadmiernie uproszczony – jak wykazały opisane analizy, kierunek oraz zakres zmian w postawach wobec osób homoseksualnych modyfikowany był przez szereg czynników.

Jednym z takich czynników okazały się preferencje partyjne. Największemu pogorszeniu uległy postawy wyborców Zjednoczonej Prawicy. W odwrotną stronę zmieniły się natomiast postawy wyborców Koalicji Obywatelskiej i Lewicy. W elektoracie Koalicji Polskiej nie zaobserwowano większych zmian. Wydaje się więc, że homofobiczny przekaz partii rządzącej posłużył przede wszystkim jako narzędzie do mobilizacji swoich zwolenników. Drugim wartym odnotowania wynikiem jest wyostrenie się różnic między elektoratami. Przywoływanie tematu mniejszości seksualnych wydaje się sprzyjać dalszej polaryzacji politycznej Polaków.

Należy jednak zaznaczyć, że elektorat partii tworzących opozycję demokratyczną nie okazał się całkowicie odporny na homofobiczną narrację partii rządzącej. Istotny statystycznie wzrost dehumanizacji osób homoseksualnych wystąpił wśród zwolenników wszystkich uwzględnionych w analizach partii, a tym co różniło wyborców poszczególnych ugrupowań był tylko zakres tej zmiany. Paradoksalnie, za wzrost dehumanizacji w elektoratach partii opozycyjnych może odpowiadać percepcja gejów i lesbijek jako ofiar niesprawiedliwości. Badania z zakresu psychologii społecznej wskazują natomiast, że przypisywanie jednostkom statusu ofiar może sprzyjać ich odczłowieczaniu (Gray, Waytz i Young, 2012).

Wielkość miejsca zamieszkania, wykształcenie, częstotliwość praktyk religijnych oraz głębokość wiary modyfikowały zmianę w czasie podobnie do preferencji partyjnych. Wzrost uprzedzeń wobec osób homoseksualnych był najbardziej zauważalny wśród mieszkańców wsi

i mniejszych miast, osób legitymujących się co najwyżej wykształceniem zawodowym a także osób często praktykujących i głęboko wierzących. Zasadniczo nie zmieniły się, a niekiedy nawet poprawiły, postawy mieszkańców większych miast, osób mających wykształcenie średnie i wyższe oraz osób niepraktykujących i całkowicie niewierzących.

Okazało się też, że stosunek do społeczności LGBT oraz jej praw jest kwestią pokoleniową. Podczas gdy w straszenie „ideologią LGBT” zadziałało na osoby powyżej 55 roku życia, u których w analizowanym okresie odnotowano m.in. największy spadek temperatury uczuć wobec osób homoseksualnych, reakcja młodych dorosłych była dokładnie odwrotna. W grupie osób do 25 roku życia zaobserwowany został wzrost intencji zaangażowania się w przedsięwzięcia zmierzające do zwiększenia praw osób homoseksualnych. Na dyskryminację gejów i lesbijek młodzi odpowiedzieli chęcią włączenia się w walkę o uprawnienie.

Zgodnie z hipotezą kontaktu (Allport, 1954; Pettigrew i Tropp, 2011) osobista znajomość z przynajmniej jednym gejem i/lub lesbiją ograniczała wzrost uprzedzeń wobec tej grupy – postawy osób deklarujących kontakt osobisty z osobą homoseksualną praktycznie nie zmieniły się. Poprawę postaw wobec gejów i lesbijek zaobserwowano natomiast u osób przyjaźniących się z co najmniej jednym/ą osobą nieheteronormatywną.

Wyniki przedstawionych w niniejszym raporcie analiz sugerują też, że postawy Polaków wobec społeczności LGBT stają się coraz bardziej zróżnicowane. Szczególną uwagę należy zwrócić na większe rozproszenie przekonań dotyczących postulatów wysuwanych przez ruch LGBT – o ile w poprzednich badaniach przeprowadzonych przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami (Polski Sondaż Uprzedzeń – edycje z lat 2013 i 2017) mierzona skalą nowoczesnej homonegatywności ocena żądań wysuwanych przez mniejszości seksualne była jednolicie negatywna, wyniki sondażu z lata 2019 r. pokazują, że pewne grupy społeczne mogą mieć pozytywny, a inne – negatywny – stosunek do kwestii równouprawnienia. Wzrost zróżnicowania postaw wobec praw osób homoseksualnych może sygnalizować, że społeczeństwo polskie powoli przesuwa się w stronę modelu postindustrialnego, w którym wiodącą rolę odgrywają wartości postmaterialistyczne (m.in. prawa człowieka, możliwość swobodnej ekspresji).

Na ile procesy, które miały miejsce w latach 2018 – 2019 mogą być ekstrapolowane obecną kampanią wyborczą? Odpowiedź na to pytanie jest niejednoznaczna. Z jednej strony opisane w tym raporcie prawidłowości korespondują z wynikami badań zrealizowanych w czerwcu

2020 r. przez inne instytucje. Sondaż Ipsos przeprowadzony na zlecenie OKO.press wykazał, że uznawanie LGBT za groźną ideologię, przed którą należy bronić Polskę jest funkcją wieku, preferencji partyjnych i wielkości miejsca zamieszkania (Ambroziak, 2020). Przytoczone przekonanie było w największym stopniu podzielane przez osoby starsze, wyborców Zjednoczonej Prawicy oraz mieszkańców wsi, a zatem te same grupy, które najsilniej zareagowały na pierwszą ofensywę władzy przeciwko społeczności LGBT. Okoliczność ta przemawiałaby za tym, że bieżące zmiany postaw wobec osób homoseksualnych mają taki sam wzorzec, jak procesy zaobserwowane między jesienią 2018 r. a latem 2019 r. Z drugiej strony przedstawione wyniki mają pewne ograniczenia, co może przekładać się na ich wartość predykcyjną. Po pierwsze, ze względu na korelacyjny schemat badania nie można w sposób jednoznaczny orzec, czy przyczyną zaobserwowanych zmian w postawach wobec osób homoseksualnych była wymierzona w społeczność LGBT kampania Zjednoczonej Prawicy. Po drugie, homofobiczna retoryka partii rządzącej stosowana jest w innych warunkach. Pandemia koronawirusa oraz antycypowany kryzys gospodarczy przesunęły zainteresowanie Polaków z tematów obyczajowych na kwestie ekonomiczne oraz służbę zdrowia (Onet, 2020). Wreszcie, bieżąca ofensywa władz przeciwko społeczności LGBT różni się w swoim charakterze od tej sprzed roku. Poprzednio, homofobiczne wypowiedzi i działania polityków Zjednoczonej Prawicy miały charakter reaktywny – według opowieści forsowanej przez obóz rządzący stanowiła ona odpowiedź na uwzględnienie interesów osób nieheteronormatywnych w politykach społecznych największych miast. Jako stronę atakującą przedstawiono ruch LGBT, który miał wywalczyć reprezentowanej przez siebie grupie „przywileje” kosztem heteroseksualnej większości. Taki przekaz mógł rezonować z nastrojami społecznymi ze względu na ogólnie wysoki poziom nowoczesnej homonegatywności, czyli przekonania, że mniejszości seksualne nie są obecnie dyskryminowane. W podobny sposób nie udało się przedstawić działań obozu rządzącego w czerwcu 2020 r. Podpisanie przez prezydenta Dudę Karty Rodziny oraz dehumanizujące wypowiedzi niektórych polityków Zjednoczonej Prawicy nie stanowiły reakcji na sukcesy ruchu LGBT, miały raczej charakter proaktywny, nakierowany na mobilizację tzw. twardego elektoratu oraz pozyskanie poparcia części wyborców Konfederacji. Były też, przynajmniej w warstwie werbalnej, bardziej brutalne niż te z roku 2019 – opisywanie homoseksualizmu jako patologii („Ci ludzie nie są równi ludziom normalnym”) czy grzechu („Brońmy rodziny przed tego rodzaju zepsuciem, deprawacją, absolutnie niemoralnym postępowaniem”) odzwierciedlało raczej tradycyjną niż nowoczesną

homonegatywność. Jako że tradycyjne uprzedzenia wobec gejów i lesbijek są mniej powszechne w społeczeństwie polskim niż ich nowoczesny odpowiednik, stosowana przez władzę retoryka mogła spotkać się ze słabszym przyjęciem. Istnieją nawet powody by sądzić, że ostatnie ataki na osoby nieheteronormatywne okazały się wręcz przeciwnie – badania z zakresu psychologii społecznej pokazują, że jako świadkowie łatwiej rozpoznajemy i reagujemy na dyskryminację, gdy ma ona jawny, wręcz rażący charakter (m.in., Torres, Reveles, Mata-Greve, Schwartz i Domenech Rodriguez, 2020). Paradoksalnie więc, dehumanizujący język używany przez polityków Zjednoczonej Prawicy mógł przyczynić się do wzrostu pozytywnych postaw wobec społeczności LGBT oraz intencji wystąpienia w jej obronie.

Literatura

- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading: Addison-Wesley.
- Alwin, D. F. (1997). Feeling thermometers versus 7-point scales: Which are better?. *Sociological Methods & Research*, 25, 318-340.
- Ambroziak, A. (2020). Sondaż OKO.press. Homofobia nie działa. Większość Polaków odrzuca opowieść o groźnej ideologii LGBT. Dostęp: <https://oko.press/sondaz-wiekszosc-odrzuca-opowiesc-o-groznej-ideologii-lgbt/> .
- Drogosz, M., Bilewicz, M., Kofta, M. (Red.). (2012). *Poza stereotypy. Dehumanizacja i esencjalizm w postrzeganiu grup społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar
- Górska, P. (2018). Rozdział 5: Postawy wobec osób homoseksualnych w Polsce – diagnoza, zmiany w czasie i korelaty. W: A. Stefaniak i M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce 2017. Oblicza przemocy międzygrupowej*. (s. 109-167). Warszawa: Liberi Libri.
- Górska, P., Mikołajczak, M. (2015). Tradycyjne i nowoczesne uprzedzenia wobec osób homoseksualnych w Polsce. W: A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 179–206). Warszawa: Liberi Libri.
- Górska, P., Bilewicz, M., Winiewski, M., Waszkiewicz, A. (2017). On old-fashioned versus modern homonegativity distinction: Evidence from Poland. *Journal of Homosexuality*, 64, 256–272.
- Gray, K., Waytz, A., & Young, L. (2012). The moral dyad: A fundamental template unifying moral judgment. *Psychological Inquiry*, 23, 206-215.
- Grochal, R. (2020). Andrzej Duda został na spalonym ze swoją krucjatą przeciwko LGBT. Dostęp: <https://www.newsweek.pl/opinie/wybory-prezydenckie-2020-andrzej-duda-atakuje-osoby-lgbt/cent0z8>
- Inglehart, R., Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Nowy Jork: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence*. Nowy Jork: Cambridge University Press

- Kteily, N. S., Bruneau, E. (2017). Darker demons of our nature: The need to (re) focus attention on blatant forms of dehumanization. *Current Directions in Psychological Science*, 26, 487-494.
- Marchlewska, M., Cichocka, A., Łozowski, F., Górski, P., Winiewski, M. (2019). In search of an imaginary enemy: Catholic collective narcissism and the endorsement of gender conspiracy beliefs. *The Journal of Social Psychology*, 159, 766-779.
- Onet (2020). Zapytaliśmy Polaków o najważniejsze tematy w kampanii prezydenckiej. Jest zdecydowany zwycięzca. Dostęp: <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/wybory-prezydenckie-2020-najwazniejsze-tematy-kampanii/d29m2h1>
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2011). *When groups meet: The dynamics of intergroup contact*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Torres, L., Reveles, A. K., Mata-Greve, F., Schwartz, S., Domenech Rodriguez, M. M. (2020). Reactions to Witnessing Ethnic Microaggressions: An Experimental Study. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 39, 141-164.